Naše řeč ROČNÍK XXIII. ČÍSLO 4-5.

Jiří Horák:

Příbor.

Vzestup našeho společenského života v druhé polovici XIX. stol. se zrcadlí v rozvoji jazyka spisovného i řeči hovorové. Ukázal by to soustavný jazykový rozbor dialogu v českém dramatu, ale také dějiny názvosloví, v nichž se projevuje snaha posíliti a prohloubiti národní ráz celého života po stránce slovní i obsahové. Nerudovy feuilletony podávají mnoho cenných podrobností (srovn. zmínky o „slovanských" kloboucích a j.), ale i v jiných oddílech našich časopisů onoho období lze najíti drobnosti, které zasluhují zmínky. Pronikavě působila cesta našich kulturních pracovníků do Ruska r. 1867, protože ukázala plnost národního svérázu a podávala v nejedné věci vzory také pro nás.

Jako přímý ohlas uvádím ze zprávy „Moravské orlice" r. 1867 č. 134 větu: „Hodovníci našli každý pod svým „příborem" seznam jídel"... K tomu zpravodaj poznamenal: „Proč bychom nepřijali pěkné toto slovo ruské, když lepšího sami nemáme pro naznačení německého „Besteck"? Tu máme svědectví, že slovo „příbor" přešlo do českého slovníku r. 1867 za českého zájezdu do Ruska. Tento doklad z novin ověřuje zmínka Fr. Vymazala v článku „Příspěvek k dějinám spisovné češtiny" (Komenský XVII, 1889, str. 465 n.); podle slovníku J. Dobrovského (Deutsch-böhmisches Wörterbuch I, 1802; II, 1821) podává tam ukázky, jak se změnil náš spisovný jazyk prodlením několika desetiletí XIX. stol. Mimo jiné píše: „Besteck: nůž a vidličky v jednom pouzdru; nyní od r. 1867 příbor (z ruštiny)" (tamt. str. 468).

Jungmann má pod heslem „Příbor" jen známé město moravské a z materiálií Zlobického mužské jm. osobní („nomen viri"). J. Franta Šumavský (Deutsch-böhm. Wtbch

1844): Besteck: ein Futteral pouzdro, schovátko; ein kleines -, pouzdérko; - auf Messer nožník, nožnice atd.; ein - (als Essgeräthe für eine Person) nože, nářapí, pojídátka. Týž autor má v Česko-něm. slov. (1851) pod heslem „příbor" jen místní jm. moravské. Kott (Čes.-něm. slovn. 1880): příbor = náčiní (jídelné), das Besteck, Essbesteck. P. stolový, das Gedeck (Tischzeug). Značka Km (= Komenský) svědčí, že Kott svůj doklad čerpal z uved. článku Vymazalova. V Dodatcích (díl VII, 1893) Kott uvádí ještě „příborník" = der Besteckkorb (podle Frant. Špatného). Jde patrně o nové slovo, vytvořené již z přejatého „příbor", protože slovo ruské „pribornik" má jiný význam — paklíč. J. Rank překládá rus. pribor: 1. pořádek, úklid; 2. příbor stolní; čajnyj p. př. čajový (service). (Rusko-čes. slov. 1874.)

Ruský originál českého slova objasňuje Dalj takto: pribor = stolovoj pribor čto stavitsja každomu zastoljniku: para tarelok s salfetkoju, lomoť chleba, nož i vilka, stakan s rjumkoju. Podle tohoto výkladu je tedy pribor = franc. couvert, jak dokazuje rčení „Na skoljko priborov nakryvať?" (Tolkovyj slovarj živogo velikoruss. jaz., 3. vyd. 1907.) S ruským významem se shoduje také srbské slovo pribor. N. Petrović, Francusko-srpski rečnik (1898), překládá franc. couvert: Stani pribor za jednu osobu (nož, viljuška, kašika, tanjir). Stran polštiny srovn. Słownik jęz. polskiego (Karłowicz-Kryński-Niedźwiedzki 1912): przybór = 1.) wzrost, przyrost, przybytek; 2.) komplet przedmiotów służących do pewnej czynności: prz. do kawy, do palenia. Dokładny słownik jęz. pol. i niemiec. (Konarski-Inlender) uvádí pod heslem Besteck: puzdro z instrumentami, futeral, sztuciec Essbesteck: łyżka, nóż i widelec.

Dnešní usus český shrnuje Váša-Trávníček (Slovn. jaz. č.) takto: příbor = nástroj k jídlu (nůž, vidlička ...) — příborník = kredenc. Toto vymezení přihlíží k užšímu i k širšímu významu slova (příbor = nůž, vidlička a lžíce; service; couvert), ale stran příborníku připomínám výklad Kottův „Besteckkorb". Je to patrně jen odborný výraz z názvosloví hostinského; „kredenc" = skříň na příbory — srovn. „stříbrník" — je obvyklejší.

*

Dotazy.

1. Na Klatovsku jsem asi r. 1930 zaslechl z úst venkovanů: ‚skoloubil se' = zotavil se, spravil se. Není to snad nářeční obměna spisovného „skloubiti" = sečlánkovati, spojiti atd.? Byl by to přenesený význam = upevniti.

2. V jižních Čechách (na Třeboňsku) jsem r. 1923 slyšel od mladého rolníka rčení: „Je tu bláta jako v lovíšti.“ Je to rázovité srovnání, které se svým původem hlásí do klasické oblasti našeho rybnikářství. Loviště = místo v rybníce, kam se „stáhne ryba“, když se vypustí rybník. Znají toto rčení také jinde?

3. V Posázaví jsem kolem r. 1910 slyšel od starého hajného: „Zejtra nebude hezky, je porybíno.“ Na západě byla totiž oblaka podoby „stratus“ (podélné pruhy), která snad připomínala tvar ryby (úhoře). Znají toto rčení také jinde? *J. Horák.*

Vladimír Šmilauer:

Přídavná jména na *-ský.*

Přídavnými jmény na *-ský* se zabývala Naše řeč již nejednou. Zvláště otázka poměru mezi typy *vsatský* a *vsetínský* (jistebský-jistebnický) budila vždy znovu zájem našich čtenářů (viz zvl. XIV, 220; XVIII, 270; XX, 70). Stala se už zmínka i o rozličných jiných stránkách těchto adjektiv (na př. XI, 48; XIV, 152; XIX, 26 atd.). Leccos však ještě vyloženo nebylo a nebyl ani podán přehledný obraz této důležité části z nauky o tvoření slov.

I. STRÁNKA VÝZNAMOVÁ.

Adjektiva na *-ský* tvoříme ze jmen podstatných a vyjadřujeme jimi rozličné vztahy jednak k *lidem,* jednak k *místům* označeným těmito podstatnými jmény. Jiné vztahy se vyjadřují jen ojediněle (kravský, loňský); počet těchto případů je proti nesmírnému množství adjektiv na *-ský* zcela mizivý.

A. Vztah k lidem.

1. Poměr k jiným adjektivům vyjadřujícím vztah k lidem.

a) *Adjektiva na -ův, -in.* Poměr mezi oběma typy byl správně určen již V. Ertlem v I. r. NŘ. (187). Adjektiva na *-ův, -in* vyjadřují vztah k *jednotlivci,* adjektiva na *-ský* vztah k *druhu:* „sedlákovo právo“ je právo jistého sedláka, kdežto „selské právo“ je právo, jak si je vytvořil stav selský; „synova láska“ je láska onoho syna, o němž právě mluvíme, „synovská láska“ je láska, jaká vůbec u synů bývá v poměru k jejich rodičům; podobný je poměr mezi „ženin pláč“ a „ženský pláč“. O rozdílu obou těch typů při tvoření z vlastních jmen osobních viz 2.

b) *Adjektiva na -ný.* V některých případech tvoříme ze jmen lidí i adjektiva na *-ný;* mají vždycky význam vlastnosti, která přísluší tomu, kdo je substantivem označen, nikdy nevyjadřují vztahy jiné. Je tedy jejich význam proti adjektivům na *-ský* značně užší. O dokonalém díle můžeme říci, že je *mistrné* nebo *mistrovské,* ale školu pro výchovu mistrů můžeme nazvati jen *mistrovskou;* statečný čin označíme jako *hrdinný* nebo *hrdinský,* epos však, který vypráví o hrdinech, je *hrdinský; mužná* je odpověď (jak se na muže sluší); košile je *mužská**); *dětinný* a *dětinský* jsou však synonyma.

2. Substantiva, od nichž tvoříme adjektiva na *-ský,*

a) označují tedy jisté „druhy", skupiny lidí. V tyto skupiny třídíme lidi podle *pohlaví* (mužský, ženský, pánský), podle *věku* a *stavu* (dětský, kmetský, panenský, vdovský), podle *vztahů příbuzenských* (manželský, mateřský, bratrský) i *rozličných vztahů jiných* (sousedský, nepřátelský, dědický), podle *plemena a národnosti* (hamitský, český, bulharský), *náboženství* (mohamedánský, kalvínský), *sociálního postavení* (otrocký, středostavovský), podle *hodnosti, povolání nebo funkce* (královský, rabínský, úřednický, forwardský, zvl. často u jmen na *-ář* a *-ník*), podle našeho *hodnocení* (fešácký, darebácký, slabošský, hňupovský), někdy i podle jisté *charakteristické činnosti nebo skutku* (chvalořečnický, denunciantský, falsátorský). Je přirozené, že se jmény *bytostí nadpřirozených* nakládáme v svém anthropomorfismu stejně jako se jmény lidí: božský, andělský, cherubský, serafínský, ďábelský, vodnický.

b) Z *kolektiv* však zpravidla tvoříme adjektiva tak jako ze jmen věcí, totiž příponou *-ový,* řidčeji *-ní a -ný*: davová psychosa; dorostový sbor, lidová zábava, rodová tradice, sborová pokladna, spolková knižnice, vojskové těleso; cechovní zřízení, čelední řád, národní tradice, plukovní hudba; plemenná nenávist, rodinné album (adjektiv na *-ný* užíváme, jak vidět, tam, kde se kmen končí souhláskou *n*). Jen zřídka jsou taková adjektiva tvořena příponou *-ský:* chudinský, stavovský. Zato ze jmen *spolků a společností* tvoří se adjektiva na *-ský* pravidlem: sokolský, orelský, devětsilský.

c) *Vlastní jména osobní* jsou typická jména individuální, a proto jim patří adjektiva na *-ův, -in* (Karlův most, Semiramidiny zahrady, královnin náhrdelník atd.). Adjektiv na *-ský*

---

*) V staré češtině bylo i *mužský* ve významu *mužný* (Jetřich byl srdce mužského. Baw.).

můžeme užíti jen tehdy, je-li individuální význam oslaben nebo chceme-li rozlišiti těsnější a volnější vztah k základnímu jménu.

α) Tak je tomu na př. u jmen *světců,* když jsou podle nich pojmenovány dni, slavnosti, chrámy (a podle těch zase farnosti, ulice, čtvrti), literární výtvory: Bartolomějská noc, silvestrovská zábava, svatojanská muška, matějská pouť, Svatovítský chrám, Svatováclavská kaple, havelská fara, Bartolomějská, Jakubská, Haštalská ulice, Svatováclavská píseň, Svatovítský rukopis (z kapitulní knihovny svatovítské).

β) Podle jmen *původců* označujeme směry vědecké, literární, politické atd. nebo nejrozmanitější vynálezy: freudovský výklad snů, epikurejský filosof, shakespearovské drama, hitlerovské hnutí; goulardská voda (podle předpisu Thom. Goularda), hofmanské kapky, jacquardský stav. Zde však často užíváme i adjektiv na *-ův:* Goulardova voda, Hoffmanovy kapky.

γ) Jméno vlastní se někdy stává pojmenováním *celého typu lidského;* potom k němu patří adjektivum *-ský:* Franc, Honza; Sisyfos, Oidipos, Don Juan, Faust — francovská doba, honzovská naivita, sisyfovská práce, oidipovský komplex, donjuanský satanismus, faustovský problém. Sem patří i případy jako „husovská láska k pravdě“ (t. j. taková, jakou měl M. J. Hus).

δ) Označuje-li příjmení celý *rod,* ne jen jednoho jeho příslušníka, má ovšem adjektivum na *-ský:* Valdštýnský palác, ale Valdštýnův tábor, Bredovská ulice, Salmovská ulice (podle Bredovského paláce, Salmovské zahrady).

ε) V některých případech užijeme adjektiva na *-ský,* abychom mohli rozlišit dva druhy vztahů k jednotlivci, těsnější a volnější: Husovy spisy napsal M. J. Hus, husovské spisy, husovská literatura pojednává o M. J. Husovi.

B. Vztah k místům.

1. Z vlastních jmen místních tvoříme adjektiva vždy jen příponou *-ský,* ať jde o jména *hor* (alpská jízda, krkonošská pouť), *vod* (baltský sleď, vltavská voda, černomořské pobřeží), *zemí a krajů* (evropské pásmo, americká houpačka, marocký sultán, liptovský sýr) nebo *osad* (benátské zlato, babylonská věž, debrecínské párky, leydenská láhev).

Jen výjimkou a namnoze archaicky užívá se adjektiv na *-ový,* vzniklých většinou asi nepochopením, že je základem jméno místní: „angorové šátky, karakulová ovce, kolorádový brouk, salvadorové štětečky“ proti správnějšímu „angorský, karakulský, kolorádský, salvadorský“.

2. Při tvoření adjektiv z **obecných jmen míst** konkuruje s příponou *-ský* také přípona *-ní.* Na př. ve jménech

1. *přirozených územních celků:*
   severský (Sever) — jižní (Jih), východní (Východ);
2. *terénních tvarů:*
   horský — ostrovní, chlumní, skalní;
3. *vod:*
   mořský, okeánský — jezerní, potoční, říční;
4. *správních celků:*
   říšský, zemský, krajský — státní, oblastní, okresní;
5. *osad:*
   městský, vesnický, veský — obecní, osadní;
6. *závodů, budov atp.:*
   hostinský (k „hostinec"), cukrovarský, lihovarský; lázeňský; u jmen na *-na:* dílenský, elektrárenský, hvězdárenský, kasárenský, koksárenský, malírenský, záloženský atd. — kostelní, věžní, nádražní, staniční, radniční, nemocniční, závodní; vedle sebe je farský a farní, klášterský a klášterní, seminářský a seminární, poštovský a poštovní, školský (středoškolský) a školní, továrenský a tovární, chlévský a chlévní. Jména na *-ský* mají v některých případech ráz archaický: v Praze I. je Seminářská ulice, v Praze XIX. Seminární (o vysokoškolských seminářích vždy jen „seminární"); v Praze II. Školská ulice, v Praze XV. Školní;
7. *místností:*
   kancelářský, kuchyňský, krámský — komorní, sklepní (tu jsou i adjektiva na *-ový:* ložnicový, pokojový — ale „pokojská").
   Jen adjektiva na *-ní* se tvoří ze jmen:
8. *kultur:*
   lesní, polní,*) rolní, lužní, lesní, zahradní, viniční (ale i: sadový, parkový);
9. *komunikací:*
   drážní, silniční, dálniční, uliční, železniční, mostní, převozní; většinou i u
10. *typu „podzemí"* (z předložkového pádu):
   podzemní, záhrobní, přímořní, zahraniční, úpatní, pobřežní, podhradní, nárožní, přízemní, podkrovní atd.; vlivem

*) Staročesky však bylo „květ polský" a „lilium leský".

adjektiv „horský, městský, mořský, zemský" je však: podhorský, záhorský, předměstský, přímořský, zámořský, nadzemský, pozemský (život, ale „pozemní pozorovatel" ve vojenské terminologii). Některá adjektiva se tvoří přímo z předložkových pádů (pod Řípem — podřipský; není *Podřípí).

C. Jiné vztahy.

Jiné vztahy než k druhům lidí a k místům vyjadřují se adjektivy na *-ský* jen ojediněle.

1. *Zvířata:*
Vedle „zvířecký" se tvoří adjektiva na *-ský* jen ze jmen domácích zvířat, hlavně větších: koňský, volský, hovadský,*) kravský, oslovský, peský a psovský, sviňský, prasecký. „Koňský" a „volský" nemají vedle sebe jiných tvarů; u ostatních jsou i adjektiva na *-í* a mezi oběma typy je ten rozdíl, že se adjektiv na *-ský* užívá hlavně metaforicky (o lidech): hovadská ukrutnost, ale hovězí maso (tu ovšem etymologickou souvislost a „hovado" dnes již sotva cítíme); kraví i kravské mléko, ale jen „kravský hlt"; oslí mléko, ale oslovský kousek; psí zápřah, ale psí, psovský (arch. peský) život, psovská povaha; sviní i sviňské maso, ale jen „hnáti sviňským krokem"; prasečí krev, ale prasecké řeči.
V metaforickém významu se tvoří podle potřeby adjektiva na *-ský* i z jiných jmen: „Viděla jsem to tvé křečkovské bohatství" Ben.; „To je romantika přímo mastodontská" Šal.

2. *Metrické stopy a verše:*
daktylský, spondejský, trochejský (ale jen anapaestický, jambický); asklepiadský, alkajský atd.; podoby „daktylský, spondejský, trochejský" vznikly z „daktylický, spondaický, trochaický" podle poměru „ionický — ionský, heroický — herojský".

3. *Karty:*
„baštonské, denárské eso, špádský král, žaludský touš" (východiskem je snad spojení s „král": „špádský král" jako „španělský král").

4. *Jiné:*
loňský (pro nezřetelnost tvaru *lonní); kázeňský řád (podle „vězeňský"); nebezpečenská třída (v pojišťovnictví);

*) Staročesky také „skotský hnój" (od skotu).

baba prachmilionská (podle „čertovský; ďábelský“ atd.); filigránský.

D. Substantivisace adjektiv na *-ský*.

Adjektiva na *-ský* se substantivisují ve dvou významových skupinách:

1. na označení lidí:

a) podle místa, kde vykonávají své zaměstnání: dílenský, hospodský, hostinský, kantinský, krajský, lázeňský, sádecký; krámská, pokojská;

b) podle místa jejich původu: Galilejský, Izraelští, Habrovanští, Kocourkovští atd.;

c) podle zaměstnavatele: panská (služebná); lidové: malířský, pekařský, učitelský (pomocník, tovaryš);

2. na označení nápojů podle místa jejich původu: plzeňské (pivo), šampaňské, mělnické, tokajské (víno).

II. STRÁNKA FORMÁLNÍ.

Kmeny adjektiv na *-ský* jsou základem nejen pro tvoření substantivními příponami *-stvo* a *-ství* (tyto přípony totiž vznikly splynutím adjektivního *-sk-* se substantivním *-tv-* nebo *-tv'j-*), nýbrž i pro tvoření jmen obyvatelských příponami *-ec* a *-an* (NŘ. XXIII, 3).

Kmeny tyto se v mnohých případech odchylují od kmenů základních substantiv. To je způsobeno především tím, že se přípona *-ský* začíná skupinou souhláskovou; připojováním jejím k substantivním kmenům končícím souhláskou by vznikaly obtížné skupiny souhláskové. Tomu se zabraňuje řečenými změnami.

Je užitečné, rozdělit si výklady o tom na část pojednávající o adjektivech vznikajících ze slov *domácích* a na část o adjektivech ze slov *cizích*, hlavně z *vlastních* jmen zeměpisných. Při tom zahrnujeme některé společné výklady do skupiny první.

A. Tvoření z domácích základů.

Základním kmenem pro tvoření adjektiv je — jako při každém tvoření ze substantiv — u podstatných jmen končících se *souhláskou* celé slovo, u slov končících se *samohláskou* ta část slova, která zůstane po odepětí samohlásky. To platí v domácích slovech o všech samohláskách; nejen o krátkých (vdov-a vdovský, moř-e mořský, markrab-ě markrabský, měst-o městský, Prášil-y prášilský), nýbrž i o dlouhých

(Úter-ý úterský, Tepl-á tepelský, Vran-é vranský; Podskal-í podskalský, Břez-í březský*).

U substantiv, která mají v množném čísle kmen jiný než v čísle jednotném, vycházíme z kmene plurálového: neb-e nebes-a nebeský, přítel přátel-é přátelský; kněz kněž-í kněžský, dít-ě dět-i dětský.

1. Změny v kořeni.

a. Kvantita.

Kvantita kořene se mění zřídka. *Krácení* je v rajský, kravský, panský (lišíme „panský dvůr“ od „panstvo“ a „pánský krejčí“ od „pán“), řipský (k staršímu Řip). *Dloužení* v jízdecký (z „jezdec“ podle „jízda“), slánský a plánský (k „Slaný“, „Planá“).

b. Pohybné *e*.

E se vkládá — v slovech domácích i cizích — do skupin souhláskových, končících se hláskami *r, l, n; k, v, c, s*:

α) *r*: sesterský, bysterský (Bystrá), haberský (Habry), chaberský (Chabry), uherský; podle toho se tvoří i příd. jména ze základu cizího: magisterský, ministerský, negerský, oderský, dněsterský, dněperský, cyperský (Cyprus), flandersky (Flandry), leukterský (Leuktra), biaferský (Biafra);

β) *l* s doklady jen v místních jménech: chuchelský (Chuchle), michelský, nuselský; hrdelský (Hrdly), počápelský, podmokelský; tepelský (Teplá); dukelský (Dukla); ale k Litomyšl je litomyšlský;

γ) *n*: všechna adjektiva ze substantiv s příponou *-na* (dílenský, droždárenský atd.), hájenský (k hajný), nemocenský (k nemocný), náboženský, příbuzenský, anenský, panenský; bubenský (Bubna), kladenský (Kladno), letenský, mšenský, rokytenský, řezenský, slivenský, smečenský; jirenský (Jirny); klokočenský (Klokočná), letenský, rokytenský, třemošenský; podob. bosenský, smyrenský;

δ) *k* s doklady jen v místních jménech: houštecký (Houštka), lhotecký, nežárecký, skalecký; pečecký (Pečky), trosecký;

ε) *v* také jen v místních jménech: litevský (Litva), moskevský; rybitevský (Rybitvy);

ζ) *c, s* podobně: doudlevecký (Doudlevce), dvorecký, jinecký, sedlecký; dokeský (Doksy), mokropeský (Mokropsy).

---

*) U přejatého slova *Jiljí* (Gilius = Aegídius) se odpíná celé *jí*: *jil*-ský.

c. Změna koncového konsonantu.

α) *Hrdelnice.*

Skupiny *-ks-, -chs-, -hs-* se mění v *-c-, -šs-, -žs-*:

-ks-: básnický, kuřácký, nespecký, písecký, prosecký, roztocký;

-chs-: jinošský, vlašský; jindřišský, vojtěšský; ojediněle vzniká *-s-*: Čech — český, Vlach — vlaský (ořech);

-hs-: božský, soudružský; pražský, služský (Sluhy), zbirožský.

β) *Sykavky.*

Skupiny *-ss-, -cs-* se mění v *-s-, -c-*:

-ss-: peský, veský, mamlaský, ruský, brandýský, kobyliský, koněpruský, kosmonoský, lyský, plaský (Plaská ulice, nesprávně Plasská, Praha III.);

-cs-: cizinecký, jezdecký, šlechtický; lužický; trojický (T. ulice), čimický, husinecký, hradecký, klínecký, pankrácký, žatecký; „domácký" je rozšířením adjektiva „domácí".

Ostatní sykavky zůstávají nezměněny: francou*z*-ský, veli*š*-ský, pař*íž*-ský, bude*č*-ský (ale k „měřič" je měřický).

γ) *t.*

Skupina *-ts-* se v písmě nemění: bla*t*-ský, go*t*-ský atd. Jen ode jmen vzoru „kuře" se někdy tvoří adjektiva na *-tský*: knížetský, knížetství, většinou však na *-cký*: knížecký, hraběcký, prasecký, zvířecký. Příčina je v tom, že se tato adjektiva chápou jako rozšíření synonymních adjektiv na *-cí*: knížecí, hraběcí, prasecí, zvířecí (srv. domácí — domácký).

δ) *ň, ť, ď, ř.*

-ň- před -ský- v lidové řeči tvrdne v *n*: chocenský, plzenský, třeboňský; spisovná řeč těchto tvarů nedopouští (mimo „svinstvo" a „míšenský"). Naproti tomu k tvrdnutí *-ť-* není stanovisko spisovné normy ustáleno. Pravidla v poslední úpravě píší jednak „náměšťský, radhošťský, unhošťský", jednak „budapeštský, peštský, hradištský, konopištský"; „předměstský" má *t* podle „městský";

-ď- je vzácné: k Podhradí je podhradský; Mokraď (na Oravě) mokradský;

-ř- tvrdne v *-r-*: svatojirský, haberský (Habří), bratrský (bratří); rudohorský, podhorský, záhorský je podle „horský" (srv. podmořský, zámořský podle „mořský").

2. Změny odvozovacích přípon.

a. Kvantita.

Přípona *-ík, -ník* se vždy krátí: diblický, kuchtický, básnický, dělnický, chvalořečnický; podobně kanovnický, katolický; bla-

nický, bránický, karlický, králický, dušnický, mělnický, rakovnický, dubrovnický, kopnický.

Dloužení je v Karvinná — karvínský.

b. Přisouvání *-ov-*.

Při tvoření ze jmen *lidí* (jen u nich!) rozšiřuje se někdy základ přisutím *-ov-*. Děje se tak zvláště:

α) u kmenů jednoslabičných: dědovský, flámovský, fořtovský, fouňovský, klukovský, kočovský, královský, sluhovský, synovský, žákovský, židovský; čertovský, ďasovský, ale na př. členský, kněžský, mužský;

β) u kmenů, končících se obtížnou skupinou souhláskovou, zvláště s -r, -k a -c: filistrovský, frajtrovský, kmotrovský, lotrovský, mistrovský; dědečkovský, dědkovský, fanouškovský, floutkovský, hejskovský, krajánkovský, maminkovský, maršálkovský; soudcovský, vůdcovský; poštovský;

γ) zvláště u jmen vlastních: kainovský, herodesovský, kristusovský, diogenovský, ahasverovský, krésovský, benakibovský, dantovský, shakespearovský, tolstojovský; husovský, koniášovský, jungmannovský, kollárovský, zeyrovský, wolkrovský; makartovský, alšovský, mánesovský, smetanovský; garibaldovský, košutovský, bachovský, marxovský; bessemerovský, baedekrovský; šmokovský, kondelíkovský, oblomovovský; bajacovský, kašpárkovský, kecalovský; ulice Bredovská, Salmovská, Thunovská atd.; někde jsou oba tvary: homérský i homérovský, herkulský i herkulovský, herodeský i herodesovský, herostratský i herostratovský, donjuanský i donjuanovský; někdy jen tvar bez *-ov-*: asklepiadský, veleslavínský, valdštýnský, napoleonský.

c. Jiné přisouvání:

a) substantivisovaná adjektiva -ní tvoří adjektiva *-ský* z kmene rozšířeného o *-k-*: návladní — návladnický, třídní — třídnický, účetní — účetnický (ale: důchodní — důchodenský, kontribuční — kontribučenský, duchovní — duchovenský); podobně je k „předseda“ adjektivum „předsednický“;

b) -ec- a -en- přistupují ke kmenům některých jmen místních: Ústí — úst-ec-ký, Hlinsko — hlin-ec-ký (m. hlinský; srv. Lipsko — lipský), most — Mostecká ulice, pod. Lodecká ulice k „loď“; Brno — brněnský, Blansko — blanenský, Trhové Sviny — svinenský; ze slovenštiny se přejímají adjektiva s *-an-*: bytčanský, detvanský, fatranský, modranský, nitranský, turčanský; příponou *-n-* rozšiřují se i kmeny slov „před-

nosta, živnost, vrchnost": přednostenský, živnostenský, vrchnostenský.

d. Odsouvání v osadních jménech.

V lidových ajektivech k osadním jménům tvořeným příponami *-ice, -ín, -any* atp. vychází se ze základu těchto jmen: Pardub*ice* — pardubský, Rokytnice — rokytenský, pod. roudenský, budějovský, vítkovský, lipenský; Hodon*ín* — hodonský, Jičín (moravský) — jický; pod. hulský, kojetský, vsatský; Bukov*any* — bukovský, Rokycany — rokytský; Jisteb*ník* — jistebský; Bíl*ovec* — bílovský, Karlovec — karlovský; Tlumač*ov* — tlumacký atd. (moravská jména tohoto typu jsou sestavena v Bartošově Dialektologii moravské I, 152; mnoho dokladů také porůznu v Naší řeči). O poměr obou typů (jistebnický — jistebský) bylo mnoho sporů. Filologové stojí dosti jednotně na stanovisku, že pro úřední potřebu a v pojmenováních důležitých i mimo nejbližší okolí je třeba dávati přednost adjektivům delším, tedy „rokycanský staniční úřad, lipnické gymnasium, vrchy Vizovické, Vsetínské". Hodí se k tomu lépe proto, že jejich tvoření je pravidelné (k Ždánice, Kralice utvoříme mechanicky ždánický, kralický, kdežto jinak bychom si musili pamatovati, že je sice jen kralický, ale ždanský) a že jsou zřetelnější (doubravický patří jasně k Doubravice, kdežto doubravský může patřiti též k Doubrava, Doubravy, Doubravany atp.). V pomístním názvosloví (Čelechovice — Čelechovský mlýn, Dřetovice — Dřetovský potok) a tam, kde význam adjektiv je obecně znám (na př. v místním tisku), nelze vylučovati tvary kratší.

e. Odsouvání příponového *-k-, -c-*.

Při tvoření ze substantiv s příponami *-ek, -ka, -ec, -ce* se někdy odsouvá *-k-, -c-*: pacholek — pacholský; jeptiška — jeptišský (podobně: Oleška — Olešský potok, Hodkovičky — hodkovičský, Na Františku — františský, Anežka — Anežská ulice); hostinec — hostinský, našinec — našinský, obrozenec — obrozenský, plebejec — plebejský, přívrženec — přívrženský, sourozenec — sourozenský, svěřenec — svěřenský, zemědělec — zemědělský; chlebodárce — chlebodárský, mravokárce — mravokárství; ale vedle toho podomkovský, maminkovský, dělostřelecký, správcovský atd.

f. Odsouvání *-n-* po *n*.

Kde se kmen substantiva končí zdvojeným *n*, odsouvá se druhé *-n-*, je-li zjevně příponové: Jablonná, Jablonné — jablon-

ský, Hostinné — hostinský, Karvinná — karvínský, Hlinné — hlinský; ale Anna — anenský, panna — panenský, kde původ z „pán" není etymologickému povědomí jasný.

g. Odsouvání při koncovém *-sk*.

Končí-li se kmen substantiva skupinou *-sk-*, neopakuje se ovšem tato skupina, nýbrž zůstává jen při jednom *-sk-*: Dubsko — dubský, Hradisko — hradiský, Chřibsko — chřibský, Milévsko — milévský, Sadská — sadský, Rouské — rouský, Žabovřesky — žabovřeský (ale Blansko — blanenský); stejně v cizím „Lipsko — lipský" a v hojných ruských jménech toho druhu: Minsk — minský, pinský, krasnojarský, omský, verchojanský; Gdánsko — gdánský, San Francisco — sanfranciský; tak i Etrusk — etruský (k „Baskové" je však baskický, stejně ke jménu indiánského kmene Athabaskové je athabaskický).

Poznámka. *Čacký* je k zaniklému jménu *čad* (hoch, mladík); *selský* patří tvořením k *sedlo* (vesnice), významem k *sedlák*.

B. Tvoření z cizích jmen.

Neomezené je množství adjektiv na *-ský*, která možno vytvořiti z cizích jmen zeměpisných. O úpravě kmene platí celkem to, co jsme viděli u slov domácího původu, v lecčems jsou však odchylnou povahou cizích jmen způsobovány změny zvláštní.

Základní kmen nacházíme jako u slov domácích, t. j. u slov končících se samohláskou, odsunutím této samohlásky.

a) Končí-li se cizí slovo některou ze samohlásek běžných i na konci slov domácích, děje se toto odsouvání pravidelně:

a: Buchara — bucharský, Kanada — kanadský, Kandalakša — kandalakšský;

e: Kapverde — kapverdský, Belvedere — belvederský (jako Dante — dantovský, Goethe goethovský);

e grafické (nevyslovované) však zůstává, aby se neporušoval grafický obraz cizího jména; tak tvoří Machát v Ilustrovaném zeměpise všech dílů světa (2. vyd., 1925) k Belle Isle adjektivum belleisleský, ke Cambridge — cambridgeský (vysl. kembridžský), k Shropshire — shropshireský (vysl. -širský), k Provence — provenceský (vysl. provánský; obyčejně je adjektivum však provencalský);

o: Ferro — ferrský, Maracaibo — maracaibský, Orfano — orfanský, Salerno — salernský, Taranto — tarantský.

b) Jména zemí na *-ie* (hlavně tvořená ze jmen národních)

odsouvají celé *-ie*: Kaledonie — kaledonský, pod. andaluský, kalifornský, katalonský, ligurský, lombardský, melanéský, syrský;

ale Kolumbie — kolumbijský (na odlišení od „kolumbský = kolumbovský"); pod. ve jméně města Alexandrie — alexandrijský a v Adrie — adrijský.

Uchovává-li jméno původní *-ia* (jak tomu bývá zvláště u jmen osadních), tvoří se adjektivum na *-ijský*: Adalia — Adalijský záliv, Chilia — hrdlo Kilijské, Lamia — záliv Lamijský, Olympia — hry Olympijské, Paria — záliv Parijský, Pavia — pavijský, Urmia — jezero Urmijské; pod. Austria — Austrijský sund (u země Františka Josefa), Georgia — georgijský.

Od jména Libye je příd. jméno libyjský.

c) *Dlouhé* koncové hlásky (psané nebo jen vyslovované) se neodsouvají: Dauphiné — dauphinéský, Lethe — lethejský, Bordeaux (bordó) — bordeauxský (bordóský).

d) Z ostatních krátkých hlásek je nejdůležitější *i* a *u*. Při tvoření adjektiv z nich se střetávají dvě protichůdné tendence: tvořiti tato česká adjektiva v duchu češtiny, tedy s odsunutím koncové samohlásky, a snaha nezastříti původní podobu základního jména. K italskému jménu *Bari* bychom tvořili adjektivum *barský;* protože je to však zároveň adjektivum k místnímu jménu *Bar* (na Černé Hoře; na Podolí — konfederace barská) i k místnímu jménu *Bara* (na bývalém Slovensku), uchýlíme se raději k adjektivu *barijský.*

Celkem se můžeme řiditi pravidlem, že u jmen dvojslabičných (Bari, Uri, Baku) dáváme přednost zachování koncové samohlásky (barijský, urijský; bakuský), u jmen víceslabičných samohlásku odsouváme (Tivoli — tivolský, Timbuktu — timbuktský). Další příklady: *-i/-ijský:* astijský, forlijský, nurrijský, palmijský, ternijský, tramijský; *-u/-ujský:* bantuský (jazyk), Batuské ostrovy ,mandžuský, Savuské moře; *-i/-ský:* brindiský, liparský, riminský, termolský, trapanský, vercellský; cincinnatský, miamský, mississippský, missourský, tehachipský, godavarský, ruvenzorský, šimonosecký; tahitský (ale „Aravalli Hills" v Indii se u Macháta jmenují Aravallijské pohoří); *-u/-ský:* paumotský, timarský, tsugarský.

e) Cizích jmen na *-y* je málo a tvoření z nich není ustáleno: Canterbury — canterburský, Albany — albanský, Kentucky — kentucký, ale Bay of Fundy — záliv Fundyský (Machát III, 242), Castelnaudary — nížina Castelnaudaryjská (ib. II, 149).

f) *Dvojhlásky* zůstávají nezměněny: Palauské ostrovy, Kiaočeuská zátoka; z německých jmen na *-au, -äu* tvořívá se adjektivum na *-avský*: Hennegau — Henegavsko, Nassau — nassavský, Allgäu — Algavské Alpy; podobně je tvořeno u Macháta jméno horstva Adamavského (Adamaua v Západním Sudanu, II, 189).

g) U řeckých a latinských jmen, kde je rozdíl mezi nominativem a ostatními pády (Salamis, Salamin-y), tvoří se adjektivum z kmene těchto druhých pádů. Tak

u jmen osobních: Sofokles, Sofokl-a — sofoklovský; heros, heroa — herojský; Livius, Livia — liviovský; Fabius, Fabia — fabijský; Aeneas, Aenea — aeneovský; Plato, Platon-a — platonský; Nero, Neron-a — neronský; Anakreon, -onta — anakreontský; stejně i

u jmen místních: Délos — délský, Volos — volský; Chios — chijský, Nauplion — nauplijský; Salamis — salaminský, Eleusis — eleusinský; Kartago — kartaginský, Athos, Athosu n. Athonu — athoský, athonský.

Změny v kořeni.

a. Kvantita se u cizích jmen nemění.

b. Vkladné *e* u cizích jmen bývá (příklady v části I).

Protože se však vkládáním samohlásky značně mění podoba slova, vyhýbáme se u jmen řidších tomuto postupu: k „Oslo" neutvoříme adjektivum „oselský" (bývá „osloský" na př. osloská snídaně), k „Velletri" není „velleterský", nýbrž „velletrijský", k „Lesbos" ne „lesebský", nýbrž „lesbický".

c. Změny koncového konsonantu

jsou celkem stejné jako u slov domácích.

α) Hrdelnice.

Skupiny *-ks-, -gs-, -chs-, -hs- se mění v -c-, -žs-, -šs-, -žs-:*
-ks-: africký, agtelecký, armorický, aztécký, malacký, molucký;
-gs-: Ganžská hrdla, haažský soud, konžský, ladožský, oněžský, Oswežský průplav, rižský;
-chs-: cášský, euryšský, jerišský, kolbašský, lutyšský;
-hs-: idažský.

β) Sykavky.

Změny jsou stejné jako u slov domácích:
-ss-: dionyský, atlaský, friský, honduraský, chersoneský, illi-

noiský, montceniský, oděský, patraský, tifliský, versailleský;
-cs-: harcký, falcký;
ostatní sykavky zůstávají: Burga*z*ský záliv, Mont-Pelvou*x*ská skupina; remeš-ský, Ae*tsch*-ský průsmyk, dobrudž-ský.

d. P ř i s o u v á n í *j.*

Končí-li se základní jméno skupinou *ea, ia, ie, oa, ua; ao, eo, eos, io; ios, ius, ion, ium,* rozšiřuje se kmen (který dostaneme odepětím koncového *-a, -o, -os, -us, -on, -um* o *j*:
ea: Galilea — galilejský; guinejský, korejský, nemejský;
ia (ev. *ie*): Alexandrie — alexandrijský, antiochijský, gabijský, lamijský, olympijský, sofijský, asijský, kolumbijský (ze jmen zemí jen tehdy, nevznikla-li ze jména národního; viz výše);
oa: Delagoa — Delagojská zátoka; samojský;
ua: Mantua — mantujský; antigujský, nicaragujský, papujský, paranagujský;
ao: Bilbao — bilbajský; Povoa — povojský;
eo: Borneo — bornejský;
eos: Oreos — Orejský průplav;
io: Ohio — ohijský; ontarijský, tokijský;
ios: Chios — chijský;
ius: Fabius — fabijský;
ion: Nauplion — nauplijský;
ium: Canusium — canusijský; Elysium — elys*e*jský;
jiné příklady přisouvání *j* viz výše (libyjský, lethejský, barijský, castelnaudaryjský, herojský).

e. O d s o u v á n í k o n c o v ý c h k o n s o n a n t ů:

α) Koncové *-k, -g* se v některých případech odsouvá, je-li před ním souhláska.

1. Zcela pravidelně se tak děje ve jménech složených s *-berg, -burg* (psaných v našich jménech i *-berk, -burk,* v slovenských *-berok*): norimberský, rožmberský, ružomberský, schwarzenberský, šilperský, špilberský, šternberský, švamberský, nymburský, vamberský, vimperský; augšpurský, hamburský, habsburský, koburský, lucemburský, nymburský, rychmburský.
2. Podobně v germánských jménech na *-ingen* (počeštěno v *-inky*): Meiningen — meininský, Göttingen — göttinský, Sigmaringen — sigmarinský, Groningen — groninský, ale: solingenský; Durynky — durynský, Lotrinky — lotrinský; Tubinky — tubinský;

a v *-ungen* (-ungy): Mohrungen — mohrunský, Nibelungy nibelunský.

3. U jmen na *-ka* (ev. mn. č. *-ky*): Aljaška — aljašský, Báčka báčský, Jamaika — jamajský, Kamčatka — kamčatský; Benátky — benátský (ale české Benátky mají adjektivum benátecký).

4. Ostatní případy odsouvání *-k* jsou rozptýleny:

Pezinok — pezinský, Kežmarok — kežmarský, Damašek — damašský (vedle řidšího damašecký), New York — newyorský, Franky — franský.

U jiných jmen koncové *-g, -k* po konsonantu zůstává: poloostrov Šantungský, Liao-tungský; šimpanz marungský.

β) Odsouvání při koncovém *-sk-* (San Francisco — sanfranciský) bylo probráno při jménech domácích.

γ) Plurálové *-en, -n* v německých jménech se odsouvá, ať už se základní jméno počešťuje (Franken — Franky), nebo trvá v původním znění (jako u jmen na *-ingen*); někdy však zůstává, nebo bývá kolísání (Hessen — hessenský i hesský).

δ) Ze zdvojených souhlásek se zjednodušuje (analogií podle slov domácích) *nn:* Ardenny — Ardenský les, Garonna — garonská pánev; dále *kk:* Mekka — mecký, Molukky — molucký; ne však *ll:* sibyllský, gallský, antillský, Appenzellská skupina; *pp:* mississippský; *tt:* hallstattský. Jsou ovšem i odchylky (kannská bitva).

Tvoření z cizích adjektiv.

V některých případech nepřistupuje přípona *-ský* ke kmeni základního substantiva, nýbrž ke kmeni adjektiva, které bylo utvořeno v cizí řeči (hlavně v řečtině a latině) z onoho substantiva.

Tato cizí adjektiva jsou tvořena hlavně příponami

1. *-ianus, -enus, -inus,* dávajícími do češtiny *-iánský, -enský, -inský;* bývají u jmen

a) *osobních,* jde-li o označení historických osobností: *-iánský;* ambrosiánský, gregoriánský zpěv (sv. Ambrož, papež Řehoř I.), juliánský kalendář (Julius Caesar), kartesiánský potápěč (Cartesius = Descartes), tereziánské reformy (císařovna Marie Terezie), viktoriánská epocha (královna Viktorie); podobně mariánský svátek (P. Marie);

-enský: Valdenští (Petr Valdus);

-inský: doba alžbětinská (Elizabethan; královna Alžběta), josefinská (císař Josef II.), Karolinská epopeja (císař Karel Velký), leoninské verše (básník Leon), leopoldinské haléře (císař Leopold), rudolfinské sbírky (císař Rudolf), Sixtinská kaple (papež Sixtus IV.); k Jagello je jagellonský;

b) *místních;* tento způsob býval velmi rozšířen, byl však zatlačen tvořením přímo ze substantiva. Tak místo starších adjektiv troj*anský*; afrik*ánský,* amerikánský, marokkánský, mekkánský, pompejánský; ital*iánský;* byzant*inský,* trident*inský* užíváme dnes zpravidla adjektiv trojský; africký, americký, marocký, mecký, pompejský; italský; byzantský, tridentský.

Užíváme však těchto adjektiv i dnes:

a) v některých případech *obecně:* kubánský (pro nejasnost tvaru *kubský), dominikánský (San Domingo), peruánský (k Peru; vedle toho se objevuje i perúvský — u Macháta — a peruský);

b) jinde jen *v jistých spojeních:*

britanský kov — britské loďstvo; loretánské zvonky, Loretánské náměstí — loretský chrám (v italském Loretu); sv. Antonín Paduánský; toledánská čepel — toledské boje; damascenská šavle — damašská růže; list k Filipenským — bitva filipská; florentinský klobouk — florentské museum; tvaru „alpinský“ se užívá vedle „alpský“ v botanice a ve sportu, v zeměpise však jenom „alpský“; „levantinský“ bývá hlavně v obchodním názvosloví vedle častějšího „levantský“; „alexandrinský“ vedle „alexandrijský“.

2. -ιϰος, -*icus* (-ique, -isch), dávajícími do češtiny *-ický;* adjektiva s touto příponou, podporována jsouce hojnými adjektivy na *-ický* ze jmen obecných (filosofický, botanický, dramatický, defaitistický, deiktický, komický), udržují se proti přímému tvoření ze základního substantiva mnohem lépe než adjektiva na *-nský.* Poměr mezi oběma typy (*-ický* a *-ský*) se utváří nestejně; v mnohých případech není ještě dosti ustálen. Celkem se však uplatňuje tendence dávati přednost typu *-ský.*

a) Adjektiv na *-ický* užíváme pravidlem na př. v těchto případech: anglický, baskický, belgický, despotický, erotický, faradický, gordický, indický, isthmický, kaspický, kolchický, lesbický, nordický atp.; dále při tvoření z obecných jmen na *-ista:* fiakrista-fiakristický.

b) *Obojích* adjektiv se užívá *synonymně:*

asklepiadický asklepiadský, atlantický atlantský, baltický baltský, drakonický drakonský, ferekratický ferekratejský, gi-

gantický gigantský, golfický golfský (proud), heroický herojský, hippokratický hippokratejský, jafetický jafetský, koptický koptský, kyklopický kyklopský, rétorický rétorský, sardonický sardonský, serafický serafský, sokratický sokratský, umbrický umberský; pod. adriatický jaderský.

c) Obojích adjektiv užíváme *v rozličných spojeních:* frygická čapka, fryžský jazyk; gotický sloh (gotika), gotská bible (Gotové); lakonická odpověď, lakonský kraj; lydická stupnice, Lydská říše; platonická láska, platonská filosofie; Pontické pohoří (v Malé Asii), Pilát Pontský; pythická odpověď, pythijské hry.

d) Adjektiva na *-ský ovládla*, adjektiva na *-ický* jsou *zastaralá*. Tak neužíváme dnes už adjektiv britický, delfický, dorický, faunický, glykonický, homérický, ionický, junonický, keltický, koický, lybický, maorický, maurický, olympický atd., nýbrž: britský, delfský, dorský, faun(ov)ský, glykonský, homérský, ionský, junonský, keltský, kojský, lybijský, maorský, maurský, olympský atd.

3. Jinak tvořená cizí adjektiva se vyskytují jen ojediněle: Provence — provensalský (olej), ale Provenceské pohoří; Katilina — katilinárská existence, katilinské spiknutí; Malta — maltézský (maltánský) řád, ale maltské obyvatelstvo; Kalabrie — kalabréský klobouk, řídké vedle kalabrijský.

Poznámka.

Při tvoření adjektiv z některých cizích jmen s odchylným pravopisem vznikají obtíže. Tak na př. k *Ajaccio* (vysl. ajačo) má adjektivum zníti ovšem: *ajačský*. Ale jak to napsati? *Ajacciský bychom četli *ajačiský, *ajaccský pak *ajakský; v takovém případě nezbývá — nechceme-li se užití adjektiva vůbec vyhnouti — než psaní fonetické: *ajačský* (tak se skutečně píše na př. v ONS. I, 560). Podobně se píše *Moçambique,* ale pobřeží *Mozambické* (Machát III, 157).

Ing. E. Prandstetter:

Čtení matematické úměry.

Mějme úměru a : b = c : d; podle mluvnických pravidel by se měla čísti „á má se k bé, jako se má cé k dé“. Taková výslovnost však není běžná. Obyčejně se tato úměra — a podobně i jiné úměry — čte „á má se ku bé, jako se má cé ku dé“, nebo

se čte stručněji „á ku bé jako cé ku dé"; předložka *ku* je při tom nepřízvučná. Odchylky od správného čtení nejsou v matematice ojedinělé a vedly k nim jen důvody matematice vlastní.*) Můžeme proto souditi, že se ani čtení úměry, ačkoliv odporuje mluvnickým pravidlům, neujalo zcela bezdůvodně.

Pokusíme se zjistiti důvody tohoto odlišného čtení. Srovnáme-li obě čtení výše napsané úměry, správné i běžné (a to jak plné, tak i zkrácené), cítíme, že při běžném čtení jsou veličiny *b* a *d* v úměře vysloveny zřetelněji. Je to působeno tím, že v tomto případě předložka *ku* není ve výslovnosti tak těsně spojena s názvem veličiny po ní následující jako předložka *k* při správném čtení. Kdežto předložku *k* nevyslovujeme samostatně, nýbrž těsně ji vážeme s první následující vyslovenou slabikou, můžeme předložku *ku*, která je zde nepřízvučná, snadno odděliti pomlčkou od slabiky následující, a to se také při pečlivější a pomalejší výslovnosti děje.

Je zřejmé, že čtení je nejpomalejší tehdy, jestliže se čte to, co se zároveň píše, neboť (za obvyklých poměrů) rychlost psaní je mnohem menší než rychlost řeči. Avšak současné čtení věci napsané je celkem vzácný zjev kromě jediného, ale zato rozsáhlého oboru — vyučování. A zejména matematice se vyučuje hlavně psaním a současným vysvětlováním, a to nejprve při výkladu nové látky a potom při každém opakování této látky. Tak se čtení jednotlivých znaků i složitých výrazů nesčetněkrát za školní léta opakuje a utkví v paměti mnohem pevněji než vlastní nauka. Dovedeme přečísti na př. exponenciální rovnici, i když ji nedovedeme řešiti; řešení se zapomnělo, čtení nikoliv.

Proveďme rozbor při vyučování! Píše-li žák na tabuli nějaký početní výraz nebo jakýkoliv matematický výkon, čte jej obyčejně zároveň se psaním. Při tom se čte každý znak zvlášť, t. j. znak (při násobení i tehdy, když není psán, ale je přes to čten) je oddělen časovými pomlčkami od slova předcházejícího nebo následujícího. Při čtení složitého výrazu jsou pomlčky mezi vyslovením jeho jednotlivých prvků. (Podrobněji o pomlčkách v matematice viz článek „Pomlčky při vyslovování matematických výrazů", Naše řeč, r. XXIII, str. 34—41.)

Předpokládejme na příklad, že žák začíná psáti na tabuli úměru $v : t = t : (2r\text{-}v)$. Píše písmeno *v* a současně čte „vé",

*) Viz článek „Čtení matematických značek a výrazů". Naše řeč, roč. XXII, str. 12 n.

následuje pomlčka, rovnající se přibližně přestávce mezi dopsáním jednoho znaku a začátkem psaní znaku následujícího, pak píše žák dvojtečku a čte „má se ku". Zde cítíme, že vyslovení neslabičné předložky *k* (t. j. její vyražení) by nebylo vhodné, neboť zřídka kdy se tak čte, a i pak jen z nezbytné nutnosti (na př. někdy při diktátu); nikdy však takové čtení nezní pěkně. Je to zajisté silný důvod pro čtení předložky *k* v tvaru slabičném; nelze však dobře zjistiti, proč právě převládl tvar *ku* nad *ke*. Snad to byla o něco snadnější jeho výslovnost; snad také působila obava, že by rychlejší čtení s tvarem *ke* (zvláště při spojení s názvy písmen) nebylo tak zřetelné jako čtení s tvarem *ku,* který je důraznější, ale to je vlastně důvod uvedený již na začátku tohoto článku. Snaha o co možná jednotné čtení znaku vedla asi k stále častějšímu užívání tvaru *ku* a k postupnému omezování tvaru *ke* nebo *k*.

Označíme-li pomlčku vodorovnou čarou (—), bude čtení oné úměry (současně se psaním) „vé — má se ku — té — jako se má — té — ku — (závorka —) dvěma er — méně — vé — (závorka se uzavře)". Předložka *ku* podržuje sice přízvuk, ale o něco slabší, nežli kdyby byla těsně spojena se slovem následujícím. Je to patrně proto, že je oddělena delší pomlčkou od dalšího slova, které má silnější přízvuk. Při rychlém čtení přízvuk s předložky mizí, protože vyslovení dvou přízvučných slabik rychle po sobě následujících není ani snadné ani obvyklé. Pro zřetelnost čteného výrazu pak podržuje přízvuk první slabika slova následujícího přímo po předložce. Není-li tohoto důvodu, není potom ani důvodu pro užívání předložky *ku* a pro posouvání přízvuku.

Vyslovujeme-li úměru samostatně, t. j. tak, že ji zároveň nepíšeme, učiníme po přečtení první veličiny úměry malou pomlčku, potom řekneme „má se ku", po krátké, někdy jen nepatrné pomlčce vyslovíme druhou veličinu (člen úměry); následuje delší pomlčka, kterou oddělujeme první část (levou stranu) úměry od druhé (pravé strany), rovnítko čteme „jako se má", učiníme krátkou pomlčku, po ní čteme třetí člen úměry a předložku *ku* oddělíme od názvů třetího a čtvrtého členu úměry zcela krátkými pomlčkami, jsou-li tyto členy jednoduché výrazy. Při rychlé výslovnosti — jak tomu bývá zvláště při vyslovování vzorců nebo vět — krátké pomlčky mizejí a zůstává jen jediná pomlčka, za názvem posledního členu levé strany úměry. Tato pomlčka je zřetelná i při zkráceném čtení úměry, kdežto ostatní se téměř nepozorují, jak to konečně plyne i z druhu čtení, neboť zkrácené čtení je také rychlé čtení. Rovnítko

čteme obyčejně „jako“, méně často „rovno“ nebo ještě řidčeji „rovná se“. Podobně se čte i úměra několikačlenná.

Je tedy prvním důvodem pro běžné čtení úměry jeho větší srozumitelnost a jasnost proti čtení vyhovujícímu mluvnickým pravidlům. Toto čtení ovšem zůstává v převaze, jestliže je stejně srozumitelné jako ono. Probereme nyní podrobněji rozličné úměry a zajímavosti v jejich čtení.

Všimněme si v úměře veličin samých, a to jen těch, které stojí za dvojtečkou; členy na začátku levé i pravé strany úměry se čtou stejně, vždycky jen v prvním pádu. Mohou to býti čísla zvláštní, obecná i funkce, výrazy jednoduché i složité (z nich nejčastěji součty nebo rozdíly). Podle toho je i čtení rozličné a řídí se ovšem uvedeným důvodem zřetelnosti.

Uvažujeme nejprve o číslech zvláštních. Při tom mohou býti v úměře vedle čísel zvláštních i čísla obecná nebo složitější výrazy. Číslo zvláštní — za dvojtečkou — se čte nebo by se mělo vždycky čísti podle pravidel, t. j. s předložkou *k, ke* nebo *ku.* Užívati důsledně předložky ku není třeba, neboť srozumitelnost čtení toho nevyžaduje; i když předložku *k* neslyšíme zřetelně, přece jen se nemůžeme zmýliti. Přízvuk zůstává na předložce (je-li slabičná). Jasnost čtení je zde působena jednak všeobecnou znalostí čísel zvláštních (číslovek) a jejich jmen, jednak i tím, že se názvy čísel čtou v pádě náležitém k předložce (šestém).

Přes to se však mnohdy číslo zvláštní (jeho název) spojuje s předložkou *ku* a s přízvukem posunutým na první slabiku názvu čísla. Lze to přičísti jednak vlivu čísel obecných v téže úměře, která se takto běžně čtou, jednak obvyklosti takového způsobu čtení vůbec. Naopak se může státi, že vlivem správného čtení zvláštního čísla se čte i číslo obecné s předložkou *k, ke* nebo *ku.* Při předložkách *ke, ku,* které se tu však zřídka vyskytují, přízvuk se s předložky přesouvá pravděpodobně pro lepší zřetelnost.

Tak úměru $a : b = 3 : 8$ čteme „á má se ku bé jako tři k osmi“, ale také lze čísti „á má se k bé . . .“. Předložka *ku* je nepřízvučná. Podobně je tomu i při čtení zkráceném.

Představme si nyní za dvojtečkou číslo obecné, vyjádřené jediným písmenem latinské abecedy. Jména těchto písmen jsou kromě *y* vesměs jednoslabičná. S předložkou *k* by se měla pojiti tedy všechna písmena abecedy kromě *g, k* a *q.* Začíná-li název písmena samohláskou, spojuje se předložka *k* při výslovnosti těsně se samohláskou, na př. *k m* by se čtlo „k’em“. Výslovnost,

při které by se předložka *k* zřetelně oddělovala od následující samohlásky (t. j. vyrážela), není obvyklá; kromě toho není tak snadná jako výslovnost první a není také tak plynulá a rychlá. Při obvyklé výslovnosti však není název písmena tak zřetelný jako při výslovnosti s předložkou slabičnou; za ní lze také snadněji učiniti pomlčku. Začíná-li jméno písmena souhláskou (kromě *g, k* a *q),* vyslovuje se předložka *k* jako „k" nebo „g". V obou případech zase není název písmena tak zřetelný jako s nepřízvučnou předložkou *ku.* Podobně je tomu při výslovnosti písmen *g, k* a *q* s přízvučnou předložkou *ke* proti běžné výslovnosti s předložkou *ku* (nepřízvučnou); tato písmena se však v úměře zřídka vyskytují.

Je-li obecné číslo vyjádřeno jediným písmenem řecké abecedy, není neslabičná předložka *k* na závadu jasnosti a srozumitelnosti v těch případech, kde název písmena je dvojslabičný nebo trojslabičný (stejně jako pro písmeno *y* v latinské abecedě). Písmena *gama* a *kapa* by měla ovšem předložku *ke*; čtení je zase zřetelnější, není-li přízvuk na předložce. Mezi užitím nepřízvučné předložky *ke* nebo *ku* není již pak velkého rozdílu. Dvojslabičná a trojslabičná jména řeckých písmen se neskloňují a čtou se vždy jen v prvním pádě. O jednoslabičných jménech řeckých písmen lze říci totéž, co o písmenech abecedy latinské (viz výše).

Je-li za dvojtečkou složitější výraz, nemění se nic z výše uvedeného výkladu, jestliže název složitého výrazu začíná čtením čísla zvláštního nebo obecného, které je také prvním činitelem tohoto výrazu. Jestliže však před přečtením prvního členu nebo činitele složitého výrazu (za dvojtečkou) vyslovujeme jakýkoliv jiný znak, výraz (nebo jeho část) blíže určující (na př. odmocnítko, závorku, zlomkovou čáru a p.), řídí se výslovnost běžnými jazykovými pravidly, t. j. klade se předložka *k* nebo přízvučná předložka *ke, ku* s náležitým pádem dalšího slova.

Tak na př. úměru $a : b = \sqrt{2} : \sqrt{3}$ čteme „á má se ku bé, jako se má odmocnina dvou k odmocnině tří"; nebo úměru $a : \sqrt[3]{m} = b : \sqrt[3]{n}$ čteme „á má se k třetí odmocnině em, jako se má bé k třetí odmocnině en". Ale úměru $x : \sqrt[n]{a} = y : \sqrt[n]{b}$ můžeme také čísti „iks má se ku enté odmocnině á, jako se má ypsilon ku enté odmocnině bé", s předložkou *ku* bez přízvuku; toto čtení je o něco zřetelnější než čtení s předložkou *k.* Podobně čteme, následuje-li za dvojtečkou zlomek, který zvlášť slovem zdůraz-

níme. Na př. úměru $a : \frac{b}{2} = c : \frac{d}{3}$ bychom čtli „á má se k zlomku — bé lomeno dvěma —, jako se má cé k zlomku — dé lomeno třemi"; stručně by se čtla tato úměra takto: „á má se ku bé půl —, jako cé ku dé dle tří". Stejně bychom čtli „má se k součtu, k rozdílu", atp.

Čteme-li za dvojtečkou nejdříve znak nějaké funkce (*log, sin, tg* a j.), užíváme rovněž způsobu jazykově správného. Na př. větu sinovou čteme (pro dva členy) „á má se k bé, jako se má sinus alfa k sinu beta". Celou větu (s třemi členy) však čteme obyčejně „sinus alfa má se k sinu beta má se k sinu gama, jako se má á ku bé ku cé"; předložku *ku* (bez přízvuku) dáváme pro lepší zřetelnost, aby pravá strana nezněla jako součin „ábécé". Větu tangentovou čteme „á plus bé — má se k á mínus bé —, jako se má — tangens — alfa plus beta — lomeno dvěma — k tangentě — alfa mínus beta — lomeno dvěma". Poněvadž jde o poučku známou, je běžná výslovnost poněkud jiná, stručnější a bez pomlček: „á plus bé má se k á mínus bé jako tangens alfa plus beta půl k tangentě (tangens) alfa mínus beta půl". Čtení s nepřízvučnou předložkou *ku* se ovšem též užívá. Výslovnost „. . . k tangens", při níž název funkce zůstává v prvním pádě, je působena jinými vlivy (viz Naše řeč, r. XXII, str. 103). Podobně úměru $\log x : \log y = 3 : 2$ bychom čtli „logaritmus iks má se k logaritmu ypsilon, jako se má tři k dvěma".

Všimněme si nyní úměry s třemi členy na každé její straně. Při nezkráceném čtení je stav stejný jako u úměry se dvěma členy. Při zkráceném čtení jsou okolnosti pro čtení s nepřízvučnou předložkou *ku* ještě příznivější. Úměru $a : b : c = 1 : 2 : 3$ můžeme čísti trojím způsobem: „á k bé k cé, jako jedna k dvěma k třem", nebo „á ku bé ku cé, jako jedna k dvěma k třem", a konečně jako „á ku bé ku cé, jako jedna ku dvěma ku třem". Při prvním způsobu není čtení levé strany úměry tak zřetelné jako při obou čteních dalších. V třetím čtení je předložky *ku* na pravé straně úměry užito zřejmě pod vlivem čtení levé strany. Čtení s předložkou *ku* převládá patrně z tohoto důvodu: při čtení nezkráceném je ze slov „má se k (ke, ku)" ihned viděti, že jde o úměru, a tomu při čtení zkráceném tak není. Zde by se při málo zřetelném čtení předložky *k,* k jakému by většinou došlo, mohlo státi, že by se poslouchající domníval, že je to součin těchto tří členů, a také je tak psal. Tomu se zabrání právě čtením slabičné předložky *ke, ku.* Při úměře o dvou členech k podobné záměně nedochází, neboť slovo *jako,* kterým se ukazuje,

že jde o úměru a ne o součin, následuje dostatečně rychle po přečtení levé strany úměry. O úměrách s větším počtem členů platí ovšem totéž, co pro úměru s třemi členy; užití slabičné, nepřízvučné předložky *ku* má zde ještě větší oprávnění, ovšem jen u obecných čísel vyjádřených písmeny, jejichž jména jsou jednoslabičná.

Můžeme nyní shrnouti uvedené poznatky takto: Čtení úměry s nepřízvučnou předložkou *ku* převládá nad čtením podle jazykových pravidel (o něco více při čtení zkráceném než plném), a to pro zřetelnost a jasnost čtených členů úměry. V těch případech, kde tohoto důvodu není, užívá se většinou čtení vyhovujícího mluvnickým pravidlům. Tyto případy jsou: 1. člen úměry stojící za dvojtečkou je číslo zvláštní nebo jím začíná; 2. člen úměry stojící za dvojtečkou je číslo obecné vyjádřené písmenem, jehož jméno má více než jednu slabiku, anebo takovým obecným číslem začíná; 3. člen úměry stojící za dvojtečkou se uvádí ihned po vyslovení předložky slovem nebo i několika slovy, která značí druh výrazu tvořící člen, po němž teprve následuje čtení vlastního členu. V případě 1. se pojí název čísla (číslovka) v náležitém pádě s předložkou *k, ke* nebo *ku*; v případě 2. se jméno písmena neskloňuje (t. j. zůstává v 1. pádě); v případě 3. se užívá obého způsobu: je-li slovo po předložce českého původu (na př. odmocnina, zlomek a p.), pojí se vždy s šestým pádem, je-li to slovo cizího původu (na př. logaritmus, tangens a p.), pojí se někdy s 1. pádem, většinou však též s pádem šestým. Vazby s prvním pádem se užívá častěji jen při nepřízvučné předložce *ku*.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

U hesla *já,* zájmena osobního 1. os. sg., uveden je mezi pády v genitivě vedle tvaru *mne* i tvar *mě* s poznámkou, že se ho užívá také, tedy vedle tvaru *mne,* v některých obratech, není-li na něm přízvuk. Příklady uvedeny nejsou.*) Tím připouští PS., ačkoli jen v omezeném rozsahu, tvar, který dosud platná Pravidla

*) Návrh nových Pravidel českého pravopisu uvádí tyto příklady: neboj se mě, na to se mě neptej, to se mě netýče.

českého pravopisu v abecedním seznamu slov a tvarů neuvádějí a v poznámkách k tvarosloví přímo zamítají. Sluší se rovněž zaznamenati, že se v PS. po prvé *zvlášť vyznačují případy, kdy se nom. sg. já klade* (dosavad brusy a jazykové příručky jen upozorňovaly, že se klade podle německého způsobu čím dál tím častěji zbytečně, že se ho nemá užívati bez potřeby, nebo že se zbytečně klade ve zdvořilostních rčeních): 1. *Je-li na něm důraz* (běžné doklady z Tilschové, Světlé, Raise, Šmilovského, Palackého a Baara). 2. *Na označení zvláštního pohnutí mysli.* (A já jsem se tak těšil, že zaženu samotu! Baar. Jiné doklady z Raise.) 3. *K vyjádření vlídného tónu.* (Já vám povím, matko, dejte mně ji s sebou, já se o ni postarám. Erben. Jiné doklady z Baara a z Raise.) 4. *Je-li zájmeno osobní částí výrazu složeného.* (Kde já ubohý vezmu nyní pro něho výměnek! Kosmák. Já a mnozí jiní toho nezasloužili. Kollár. Jiné doklady z Rubeše a z Raise.) 5. *Při změně podmětu.* (Rozběhla se a já osel za ní. Neruda.) 6. *Není-li ve větě určitého tvaru slovesného nebo slovesa vůbec.* (Já prosil, úpěl, svíjel se a plakal. Vrchlický. No nic, já jen tak! Čapek-Chod.) Tato specifikace je tedy širší než v mluvnici Gebaurově-Ertlově. — Za správné uznává PS. také *substantivní užívání nesklonného já.* Rovněž jeho odvozenina, filosofický termín *jáství* s významem „vědomí sebe“, nabyl už spisovné platnosti. Naproti tomu z něho odvozené adjektivum j á s t e v n í, doložené jen z Čapka-Choda, považuje PS. za slovo zřídka se vyskytující, a tedy neživé. Za řídké však PS. nepovažuje přídavné jméno *jáský* s významem „jen vlastní osoby se týkající,“ ač uvádí jediný doklad z B. Kunětické, kde je nadto sama autorka dává do uvozovek na znamení, že cítí jeho neobvyklost. Hvězdička byla asi vynechána nedopatřením.

Zdrobnělina substantiva *jabloň* má v PS. trojí tvar: *jabloňka, jablůňka, jablůnka,* kdežto v Pravidlech byl uveden jako správný jen tvar *jablůňka.* Psaní podle lidové výslovnosti *jablůnka* (s *n*) uznává PS. za stejně správné jako psaní s *ň.*

Vedle zdrobněliny *jadérko* k substantivu *jádro* uvádí PS. jako stejně platný též tvar *jadýrko,* dosud uznávaný jen za lidový (se zúženým *é* po tvrdé souhlásce), i tvar *jádříčko,* doložený z Haise-Týneckého. Pravidla uvádějí u subst. *jádro* jediné adj. *jadrný,* ale PS. uvádí i adjektivum *jaderný* (s odchylným významem ovšem = vyrostlý z jádra, obsahující jádra, vztahující se k jádru, kdežto *jadrný* má doklady s významem „mající jádro, důkladný, statný, vydatný, výrazný, rázný“). Jsou tam uvedeny i četné odvozeniny: jadernáč, jadernatý, jaderní, jadernice, jaderníček, jadernička, jaderník, jaderniště.

V podst. jméně *jaguar*, které Pravidla neuvádějí a které působilo rozpaky, zda se má v něm psáti *a* dlouhé či krátké, normalisuje PS. *a* krátké.

Vedle přídavného jména *jahelný* (= jáhlový) uvádí PS. též adjektivum s příponou *-ní, jahelní* (jahelní zrnka, ale jahelná kaše). Jahodníkový porost se nazývá: jahodeň, jahodení. *jahodí,* jahůdí, *jahodina, jahodiní, jahodoví,* ale slova vytištěná zde antikvou se vyskytují jen zřídka. Zdrobnělina k slovu *jahůdka* je vedle *jahůdečka* i *jahodečka.*

Užívati spojky *jak, jako* po slovech *jiný, jinak, jinde, jinam* a po komparativech adjektiv a příslovcí místo *než* je podle označení PS. způsob lidový, a proto ve spisovném jazyce stále ještě nesprávný, (na př. jinde jak k Balátovi, víc jak třicet let a pod.).

Bez poznámky zařaďuje PS. příslovce a spojku *jakkoli, jakkoliv,* takže je vidět, že není mezi nimi rozdílu, jak se mylně domnívaly některé starší jazykové příručky, když tvrdily, že se tvaru *jakkoliv* užívá před samohláskou, tvaru *jakkoli* před souhláskou.

Jméno starozákonního patriarchy *Jakuba* se uvádí v PS. podle vzoru bible Kralické i v tvaru *Jákob,* gen. *-a.* Přes to, že u tohoto tvaru nejsou uvedeny doklady, je zřejmé, že se ho užívá jen v literatuře biblické, historické nebo v řeči básnické. *Jakoby,* spojku srovnávací (= jako), je třeba jako dosud rozeznávati od spojky *jako* s kondicionálním *by* („jednal, jako by ho neviděl"). Příd. jméno k podst. jménu *jakost* se podle PS. tvoří oběma odvozovacími příponami, *-ní* i *-ný,* bez významového rozdílu: *jakostní* i *jakostný* (= kvalitativní i kvalitní).

Jakože, v Pravidlech neuváděné, píše se dohromady vždycky: Jakože sám nepozdravil, tak za pozdrav nikdy nepoděkoval. Budu ti vděčen, jakože se jmenuju Váša Pazourek. Bude-li doma, jakože (= jistě) bude! — V abecedním seznamu slov a tvarů v Pravidlech není uvedeno příslovce *jakpak,* ale podle *kdopak, copak, kdepak, kampak* a pod. bylo lze vysouditi, že se píší obě části spřežky (je-li *pak* částicí zdůrazňovací) dohromady. Tento způsob nyní PS. výslovně zaznamenává. Rovněž uvádí řídké příslovce *jakžpak.* U příslovce *jaksepatří,* doloženého jen z A. C. Nora, hvězdička naznačuje, že to je slovo ojedinělé, že se tedy tento výraz jinak píše zvlášť jako výraz větný, *jak se patří* (= náležitě). Při adverbiálním spojení *jaktak* se odkazuje k heslu *jak,* a tam se píše *jak tak* vesměs

zvlášť: Den mu ušel *jak tak* = loudavě. Dávají mi jak tak pokoj (= jakž takž, že to ujde). Poněvadž se zvlášť píší i spojení *jak kterak, jak kdy*, třeba souditi, že se dává přednost psaní *jak tak,* stejně jako i v ustáleném spojení *tak jak tak* a *jakž takž.* Naproti tomu adjektiva *jakživ, -a, -o* a jaktěživ, *-a, -o,* neuvedená v abecedním seznamu Pravidel, píše PS. dohromady. Stejně se píší i tehdy, užije-li se ustrnulých tvarů těch přídavných jmen v platnosti příslovečné: *jakživ* (Hrabec byl sedlák, ale z jeho poddanství jakživ hlava nebolela), *jakživo* (V té řece jakživo voda není teplá) a *jaktěživ, jaktěživo.* U těchto dvou PS. poznamenává, že se vyskytují zřídka. Další odvozeniny, j a k ž i v o s t, j a k t ě ž i v ý, slova jen ojediněle se vyskytující u starších autorů, nenáleží do spisovného usu.

U slova *jalousie* odkazuje PS. k heslu *žaluzie.* Vedle 1. pádu jedn. č. *jambus* (2. pád jambu), který jediný uvádějí Pravidla jako spisovný, má PS., a to na prvním místě, zčeštěný tvar *jamb.* Jistě plným právem, neboť je to tvar vžitý, kdežto *jambus* je tvar archaický a řídký. Přídavné jméno utvořené z něho česskou odvozovací příponou *-ový, jambový,* označuje PS. jako tvar ojedinělý a za platné ve spisovném jazyce třeba považovati jen přídavné jméno *jambický,* stejně jako příslovce z něho utvořené *jambicky.* U anglického slova *jamboree* (sjezd skautské mládeže) stanoví PS. výslovnost anglickou (džemborí). Dvojí kvantitu ve spisovné řeči zavádí PS. u přídavného jména *jamovitý, jámovitý.* Ruské slovo *jamščik* (= kočí) píše PS. podle výslovnosti ruské, tedy s krátkým *i,* nikoli s dlouhým *í* tvaru počeštěného. Slovo *janičár* (člen bývalé elitní pěchoty turecké) uvádí PS. také ve zkrácené podobě *jančár.* Oba tvary tedy nabývají spisovné platnosti. To platí i o přídavných jménech *janičárský, jančárský* a jistě také o slovech *janičárství (jančárství) a jančárka,* ručnice nebo šavle janičářská *(janičářka),* ačkoli tvary uvedené v závorkách PS. neuvádí.

Zeměpisný název *Japan* (s *a*) má v Pravidlech jen odvozeniny *Japonec, japonský* (s *o*). PS. se přidržuje celkem praxe zavedené Pravidly; uvádí sice vedle správných tvarů *Japan, Japonec, Japonka, japonský, japonsky, Japonsko, japonština* tvary J a p o n, J a p a n e c, J a p a n k a atd., ale poznamenává u nich, že to jsou tvary buď řídké, nebo zastaralé, tedy že se vymykají ze spisovné normy. Uvádí však ještě tato slova, kde jsou oba tvary, s *a* i s *o,* stejně náležité: *japanismus* (umělecký směr beroucí látky z japonského života) i *japonismus, japanofil* i *japonofil.* Slovo *japanista,* „odborník zabývající se studiem jazyka, literatury, kultury a dějin japonských“, vyskytuje se

v PS. jen s *a*, kdežto slova *japonerie* a *japonisovati* jen s *o*. Zároveň se poznamenává u některých těchto slov s *o*, že se též někdy vyslovují i píší s *ž*. Podle toho se toto psaní a tato výslovnost připouštějí u všech tvarů s *o*. Slovo *jardiniera* (široká váza nebo stolek na květiny) píše PS. se začátečním *j* a s krátkým *e*, kdežto u slova *jargon* se odkazuje k heslu i *žargon*.

Přídavné jméno j a r m a r e č n ý označuje PS. za řídké vedle běžného tvaru *jarmareční*. Totéž platí i o přídavném jméně j a r n ý.

Adjektivní složeniny, jejichž první částí je kmen jaro-, na př. j a r o b u j n ý, j a r o s k v o u c í atd., a jejich odvozeniny prohlašuje PS. za zastaralé nebo za zcela ojedinělé. Citoslovce *jářku*, poznamenává PS., píše se též *já řku* nebo *já-řku*. Podstatné jméno *jařmo* zní a píše se podle PS. též *jarmo*, třeba řidčeji. Nový je způsob psaní, který zavádí PS. u příslovce *jasně*, rozvíjí-li jako příslovečné určení přídavné jméno označující barvu, způsob psáti obě slova dohromady: *jasněčervený, jasněmodrý, jasněšedý, jasnězlatý, jasněžlutý,* tedy stejně jako ve spojení pouhého kmene s adjektivním tvarem: *jasnobílý, jasnobledý, jasnočervený, jasnohnědý, jasnomodrý, jasnorudý, jasnorusý, jasnošedý, jasnozelený, jasnozlatý, jasnožlutý*. Dosud se dříve uvedené složeniny cítily jako dvě slova, o čemž svědčí i přízvuk, který má při výslovnosti u přídavných jmen (červený, modrý atd.) zřejmě povahu přízvuku hlavního, a pak i to, že příslovce *světle, bledě,* nahrazující v témž významovém spojení příslovce *jasně,* píše PS. i při výkladu jmenovaných slov zvlášť, „světle červený", „bledě modrý". Poněvadž však při příslovci *jasně* je uveden také doklad *jasně modrý* s významem *bledě, světle modrý,* je viděti, že psáti obě slova dohromady jako spřežku PS. připouští vedle způsobu psáti je zvlášť, tedy: *jasně červený, jasněčervený i jasnočervený*. Je třeba ovšem podotknouti, že to platí jen o spojení příslovce *jasně* s přídavnými jmény označujícími barvy; přídavná jména j a s n ě s k v ě l ý a j a s n ě s k v o u c í jsou označena za zastaralá.

Se stejnou platností uvádí PS. vedle sebe přídavná jména *jateční* i *jatečný* (dobytek). U přídavného jména *jaterní* zůstává platným jen tvar s příponou *-ní*. Také oběma tvarům *jatérka* i *jatýrka,* zdrobnělinám podstatného jména *játra,* přisuzuje PS. stejné oprávnění. Pravidla uvádějí jen tvar žen. rodu a množ. čísla *jatky* „porážka, místo, kde se poráží dobytek". Také PS. poznamenává, že je to tvar obyčejný, obvyklý, ale za správný považuje v 1. a 4. pádě množ. čísla i tvar *jatka,* a to zvláště ve spojení *na jatka*. Nadto však uvádí a dokládá PS. i tvar

jatka, 2. pád *jatky* (v jednotném čísle!); doklady jsou však uvedeny vesměs ze spisovatelů starších (z Hálka, Kosmáka, Zeyera) a dnešnímu lidovému i spisovnému usu je tento tvar jedn. čísla docela cizí. Přídavné jméno k podst. jménu *játro* je *játrový* (s *á*), ale botanický název třídy rostlin mechovitých Hepaticae je *jatrovka, jatrovky* (s *a* krátkým) a příd. jméno k němu rovněž *jatrovkovitý.*

Slovo *Java,* název jednoho ze Sundských ostrovů, a jeho odvozeniny dovoluje PS. vyslovovati „Jáva" i „Džáva". Druh kávy, který se podle toho ostrova nazývá, vyslovuje se jen s *j* a píše se ovšem s malým začátečním písmenem. Název sportovního oštěpu *javelin* se však vyslovuje „žavlín" a výraz *javelský* louh se čte „žavelský". K slovu Java nenáleží původem název motocyklu nebo auta značky Jawa, *jawa**) s odvozeninou *jawista* (pl. *-é*); v těchto slovech se ovšem vyslovuje *j.* Slova j a z y k o p i s, j a z y k o p i s n ý označuje PS. za slova zřídka se vyskytující. Místo podstatného jména j a z y k o p i s se užívá zpravidla výrazu *popisná jazykověda.* Známé slovo *jazz* a jeho odvozeniny se vyslovují „džez". Druhý pád jména *javor* zní podle PS. *javoru,* nikoli též „javora".

Užívání číslovky *jeden* v rozmanitých významových funkcích působívalo lidem, kteří chtěli psát správně česky, obtíže ze strachu před germanismy. Jako už dříve prof. Zubatý a jiní v Naší řeči, uvádí i PS. názory starších brusičů na pravou míru, na př. ve výrazích vyjadřujících vespolnost ve spojení *jeden-druhý* (ptali se *jeden druhého)* nebo k vytčení jednotlivé části, jedince z celku, zejména užívá-li se ho v doplňku (přijel (jako) *jeden z nejposlednějších,* byl *jeden z nejšťastnějších* lidí). Za nesprávné však a přímo za hrubý germanismus označuje PS. užívání číslovky *jeden* místo „člověk" na označení neurčitého podmětu nebo předmětu, na př.: Tady (v úřadě) by j e d n o h o nejraději udřeli! Zato bez poznámky ponechává PS. užití číslovky *jeden* ve spojení na př. „To je, pane, jeden!" (káravé slovo nebo nadávka je zamlčena), ač toto syntaktické spojení vzniklo zřejmě napodobením němčiny. Doklady uvedené v PS. jsou ovšem vesměs napodobení řeči familiární. Číslovkový tvar j e d e n á c t e označuje PS. právem za zastaralý. Platí to zajisté i o ostatních číslovkách, kde se takový tvar vyskytuje. Zato u číslovek násobných *jedenkrát, jedenáctkrát* připouští PS. se stejnou platností i tvary *jedenkráte, jedenáctkráte.* Tato rovnoprávnost se týká tedy podobných tvarových dvojic i u ostat-

---

*) Tato značka je vlastně zkratkou jmen *Ja*neček - *Wa*nderer.

ních takových číslovkových příslovcí. V některých časopisech se dnes šmahem užívá zkráceného tvaru číslovky jeden, je-li částí spřežky typu *jedenadvacet*. Píší jednadvacet, jednatřicet atd. Tento zkrácený tvar PS. neuvádí, leda jen na označení karetní hry, a to ještě jen jako slovo lidové. Toto zbytečné zavádění lidového tvaru do spisovného jazyka nedostalo tedy schválení od PS., a proto je musíme považovati za nesprávné. Ze dvou platných tvarů 2. pádu této číslovky, *jedenadvacíti, jedenadvaceti,* označuje PS. tvar s kvantitou krátkou za řidší. Za správné uznává PS. v novější době utvořené příslovce *jedině,* a to vedle původního tvaru *jediné,* který za jediné správný uznávala dosud Pravidla. Příslovce s významem číslovky násobné „jen jednou" utvořené od přídavného jména *jediný* má trojí tvar: *jedinékrát(e), jediněkrát(e), jedinkrát(e).* Všechny tvary mají touž platnost; kromě toho se uvádí ještě i tvar *jedinýkrát* s odkazem na heslo *jedinékrát.* Slova jedinovláda, jedinovládce považuje PS. už za zastaralá. Místo nich se má tedy užívati slov *monarcha, vláda jedince, monarchie.*

O výraze jedná se oč, o koho ve významu *jde, běží o něco, o někoho* poznamenává i PS., že je to výraz nesprávný, napodobující němčinu.

Dříve se činíval rozdíl ve významu slov *jednoduchý* (opak = *složitý*) a *prostý* (= neumělý). PS. však přiznává i přídavnému jménu *jednoduchý* význam „prostý" vedle původního významu „nesložený", na př.: Jídelní lístek na vesnicích je velmi jednoduchý (t. j. prostý) a málo rozmanitý. (Al. Jirásek.) Totéž platí i o odvozeninách *jednoduše* „prostě, bez okolků, krátce, zkrátka", a *jednoduchost* „nesloženost, prostota". Slova *jednohlasný, jednohlasně, jednohlasnost* mají podle PS. stejný význam jako *jednomyslný, jednomyslně, jednomyslnost,* mluví-li se o volbě, na př. *volba jednohlasná* i *jednomyslná.* Obojí výraz je správný. Také přídavného jména *jednohlasý* lze správně užíti v podobném spojení, na př. *jednohlasý* souhlas. Řídké je podle PS. přídavné jméno *jednotlivý* ve významu *„některý"* („U některých z těch knih byly na jednotlivých [= některých] listech celé řádky začerněny." Třebízský). Slovo *Jednota,* máme-li na mysli *Jednotu Českých bratří,* zachovává dosavadní pravopisný způsob (píše se s velkým začátečním písmenem). Jinak je to jméno obecné, které se píše s velkým *J* jen tam, kde se jím začíná název společnosti, sdružení, spolku. Příslovce *jednou,* vyjadřuje-li definitivní ukončenost děje s významem „zkrátka a dobře", ač je to germanismus, přijímá PS. do jazyka spisovného doklady z Hálka, Šimáčka a Herrmanna; jsou to

vesměs výrazy familiární n. z řeči lidové. Vazebné složeniny, jejichž řídící člen je jmenný tvar a druhý člen přídavné jméno *plný* nebo *prostý,* ač zřejmě vznikly napodobením němčiny, jako *jeduplný, jeduprostý,* PS. připouští. Příd. jména jako *jednoramenný, jednojmenný* atd. píše PS. ve shodě s dosavadním způsobem se dvěma *n.*

Pravidla uznávala za správný jen tvar přídavného jména *jehněčí* (jagnęt-j'-) a poznamenávala, že tvar řeči lidové *jehněčí* je odchylný. PS. přijímá tento odchylný tvar *jehněčí* mezi slova správná, ano považuje původní, správný tvar j e h n ě c í za zastaralý. Souhlásku *č* mají též slova *jehněčina, jehněčinka.* Nesklonný tvar zájmena přivlastňovacího j e j í označuje PS. za zastaralý; potvrzuje tedy stanovisko Pravidel, která užívání tohoto tvaru nepřipouštějí. Rčení *býti z něčeho jelen* (o člověku popleteném, zmateném přívalem dojmů nebo o člověku důvěřivém) uvádí PS. bez poznámky. Japonská mincovní jednotka *yen* se píše i po česku *jen,* 2. pád jenu. Vedle slova *generál* se podle PS. píše a vyslovuje i *jenerál.* Stejně je tomu v slovech odvozených.

Dvojí *jen,* určující krajní mez děje (= až, téměř, skoro, takřka), může se psáti zvlášť, *jen jen,* i dohromady, *jenjen.* Příslovce *jenom* se spojkou *že* v eliptických větách považuje PS. za slovo jediné, za spojku významu odporovacího, a píše obě slova dohromady, *jenomže.* Stejně se píše i příslovce *jenže.*

Nominativu muž. tvaru *jenž* a *jenžto* se užívá v ostatních rodech a číslech u těchto zájmen jen archaisticky, a nelze tedy tento způsob pokládati za správný .

Jméno tkaniny *jersey* a příd. jméno *jerseyový* se vyslovují „džerzej", „džerzejový". U jména *jeřáb* a odvozenin nepoukazuje PS. zatím na druhý spisovný tvar *řeřáb.* Pravidla připouštějí oba tyto tvary. Podstatné jméno *jesep,* „písčitý nános nebo štěrk při ohybu nebo ústí vodního toku", má v 2. i ostatních pádech tvar dvojí, tedy *jespu* i *jesepu atd.* U podstatného jména *jeseter* považuje PS. původní tvar bez *e, jesetra,* za zastaralý a uznává za spisovný jen tvar *jesetera, jeseteru* atd. Příd. jména znějí *jeseterovitý, jeseteří* a pod. Filosofické termíny j e s t o t a (= bytí, jsoucnost), j e s t o t n ě, j e s t o t n o s t považuje PS. za archaistické, nikoli však přídavné jméno *jestotný.* Proti dosavad platným Pravidlům, která v přídavném jméně *jestřabí* (odvozeném od podstatného jména *jestřáb)* píší *a* krátké, uvádí PS. jen tvar *jestřábí,* s dlouhým *á.*

Jméno *jesuita* (vyslovuje se -zu-) má v množném čísle dosavadní tvar *jesuité;* o tvaru j e s u i t i poznamenává PS., že je

lidový a peiorativní. Totéž platí o tvaru j e z o v i t a a o jeho odvozeninách.

Pravidla připouštějí tvary *jezevec* i *jezvec,* ale PS. tvar j e z v e c prohlašuje za archaický, tedy nespisovný. Rovněž tak je tomu u tvaru *jezírko;* tvar j e z é r k o je nyní již zastaralý. Slovo *Jezus* se píše i *Jesus,* ale řidčeji; rovněž lidová zdrobnělina *Jezusek* vedle řidšího *Jesusek.* Jméno *Ježíšek* ve významu „Štědrý večer“ se píše i podle PS. s velkým začátečním písmenem, ale ve významu „štědrovečerní dárek“ s malým *j: ježíšek.* J í d l o n o s i č je slovo řídké; místo něho se správně užívá výrazu *roznašeč jídla* nebo *jídlonoš.* Pravidla připouštěla u odvozenin podstatného jména *jikra* s příponou *-ný* jen tvary bez *e, jikrnatý, jikrnáč,* ale PS. činí rovnoprávnými i tvary *jikernatý, jikernáč.* Přídavné jméno *jikrný* prohlašuje PS. dokonce za neobvyklé. Na rozdíl od Pravidel píše PS. slova *jilovati* a *jiloviště* s dlouhým *i: jílovati, jíloviště.* Vedle nich i *jílovna,* kdežto v slově *jilovnictví* je *i* krátké, ač jde vesměs o odvozeniny slovesa *jilovati.* U všech jmenovaných slov však PS. poznamenává, že to jsou slova zastaralá.

Totéž, co jsme řekli o složeninách typu *jednoramenný,* t. j. že se píší s dvěma *n,* platí i o složeninách, jejichž první člen je kmen *jino-: jinostranný.* Příslovce *jinudy* a *jinady* jsou obě stejně správná. Vedle přídavného jména *jiskrný* uvádí PS. jako oprávněný, ale řidší tvar *jiskerný. Jiskřiti* ve významu „sršeti jiskrami“ proti mínění starších brusů (na př. Bartošova) považuje ovšem i PS. za stejně správné jako zvratné *jiskřiti se.* Přídavné jméno j i s t i n n ý označuje PS. za slovo zřídka se vyskytující. Místo něho se má užívati tvaru *jistinový.* Výslovnost a pravopis slovesa j í t ř i t i, kodifikované Pravidly, prohlašuje PS. za zastaralé a zavádí pravopis a výslovnost *jitřiti* (s krátkým *i*). Totéž platí o jeho odvozeninách: *jitřivý, jitřivě, jitřivost.* U hesla *jiu jitsu* je odkaz k heslu *džiu-džitsu.* Vedle 2. pádu *jitrocele* se uvádí též tvar *jitrocelu.*

Odvozeniny slova *jezdec, jezdecký, jezdectvo, jezdecky* mají druhotvary *jízdecký, jízdectvo, jízdecky.* Tvar *jízdectvo* však PS. považuje za řídký.

Změnu kvantity a výslovnosti proti Pravidlům zavádí PS. také u slov *jízva* a *jízlivý* a u jejich odvozenin. Tvary dosud platné, *jízlivý, jízlivost, jízlivec, jízva, jízvečka atd.* nazývá PS. zastaralými a za správný uznává způsob psaní *jizlivý, jizlivě, jizlivost, jizliti, jizlivka* a *jizva, jizvička, jizviti, jizvovatý, jizvovitý.* Příslovce j u ž a j u ž j u ž nepovažuje PS. sice za nesprávné, ale za slovo jen knižní. Příslovce *jižně* ve spojení s předlož-

kovým pádem, na př. j i ž n ě k n ě č e m u, j i ž n ě o d n ě č e h o, neoznačuje sice PS. přímo za nesprávné, ale podotýká, že je lépe užívati spojení *na jih k něčemu, na jih od něčeho.* Z dvojího tvaru, který uznávají Pravidla, *jmel,* 2. pád *-u,* a *jmelí,* uznává PS. za platný v dnešním spisovném usu jen tvar *jmelí;* tvar *jmel* je podle něho zastaralý. Sloveso *jmouti se* s infinitivem a s významem „začíti“ je i podle dokladů PS. správné jen tehdy, *jde-li o vědomé začínání.* Lidové tvary j m u l, j m u t zůstávají nesprávnými!

Výslovnost podstatného jména *jockey* stanoví PS. jinak než Pravidla: d ž o k e j proti d ž o k y Pravidel. Indické slovo *joga* (= duchovní cvičení s tvrdou tělesnou kázní) se vyslovuje s dlouhým *ó:* jóga. Název zvláštního druhu člunu, *jola,* píše se i *jolla.* Podstatné jméno *jongleur* a jeho odvozeniny se mohou psáti i zčeštěným pravopisem, tedy *žonglér.* Jména *Josefa* a *Josefina* nabývají rovného práva ve spisovném jazyce. Pravidla dosud dávala přednost tvaru *Josefa.* Hypokoristikon ke jménu *Josef, Jozífek,* píše se však se *z.* Dvojí způsob psaní je připuštěn i u jména *Josue, Jozue.* Řecký název hlásky a písmena *i* má v češtině dvojí rod: *jota* (2. pád *joty*) je rodu ženského, řidčeji rodu středního, *to jota*; v tomto případě je to slovo nesklonné.

U četných cizích slov stanoví PS. výslovnost po prvé, u jiných se pak odchyluje od Pravidel nebo připouští výslovnost i způsob psaní dvojí. Tak se francouzská slova *joujou, jour, jourfixe* píší pravopisem francouzským a vyslovují se „žužú“, „žúr“, „žúrfix“; anglické slovo *joule,* „jednotka práce“, vyslovuje se „džaul“, a *jumper,* „bluza pletená z vlny v celku“, „džampr“; španělské jméno *Juan* a jeho odvozeniny se vyslovují se začátečním *ch.* U podstatného jména *žurnál,* které se v Pravidlech píše jen českým pravopisem, připouští PS. psáti i *journal.* Stejně je tomu i se slovy *joviální, joviálně, joviálnost, jovialita;* v nich se francouzské *j* vesměs vyslovuje *ž* (Pravidla připouštějí i výslovnost *j*) a dovoluje se psáti i *žoviální, žoviálně, žoviálnost, žovialita.* Cizokrajná rostlina Yucca se jmenuje a píše v jazyce českém podle PS. *juka.* Německé slovo *junker* má v 2. pádě *e, junkera;* vyslovuje se tedy *e* i v 1. pádě; odvozeniny jsou *junkerský, junkerství, junkerstvo.* Název Junkersova typu letadla je *junkers,* 2. pád *junkerse.* Latinské slovo *junctim* s významem „vymíněná spojitost dvou správních nebo zákonodárných aktů“, v češtině nesklonné, jakož i od něho odvozené sloveso *junktimovati* píše PS. s *k.* Anglické slovo *jury* (nesklonné) se vyslovuje „žiry“, ale v latinských slovech *jurisdikce, juridický,*

jurisprudence a rovněž *juror* (= člen jury) a pod. se ovšem vyslovuje *j*; rovněž slova odvozená od latinského přídavného jména *iustus* (= spravedlivý). Jméno *juta,* „lýková vlákna jutovníku nebo látka z nich“, má v PS. dvojí výslovnost, „juta“ i „džuta“. Platí to také asi o jeho odvozeninách *jutový, jutovina, jutovník, jutovati.* Jméno nejvyššího římského boha (a zároveň největší oběžnice) má v češtině latinský tvar *Jupiter* (s jedním *p*), 2. pád Jupitera. Tvary ostatních pádů *Jova atd., o kterých* Pravidla připomínají, že se jich užívá v textech filologických, v PS. uvedeny nejsou, ale není pochyby, že i jich lze užívati. Vedle tvaru *Jupiter* uvádí PS. bez zvláštní poznámky o významovém rozdílu nebo o jeho užívání i zčeštěný tvar *Joviš,* 2. pád *Joviše.* Jméno bohyně *Juno* má v PS. i druhotvar *Junona* se stejným 2. pádem od obou: *Junony.* Přídavné jméno *junonický* označuje PS. za zastaralé, správný tvar je tedy *junonský.* PS. nezaznamenává slova *Judea,* které píší Pravidla s *e* (nikoli s *ae*), ale slova *judaeofobie, judaeofobismus* píše latinským pravopisem (*-ae-*). Podle řečtiny *-ai-* mají slova *judaismus* (židovství židovský názor světový), *judaisovati, judaista, judaistický.* Jméno země *Jugoslavie* a odvozené substantivum *jugoslavismus* mají v PS. *a* krátké, ale odvozeniny *Jugoslávec, Jugoslávka, jugoslávský a* dlouhé.

J. V. Bečka:

Na poli.

Jedním z velmi častých a typických obratů, jimiž si novinářský jazyk doplňuje systém předložek, je obrat *na poli.* Před válkou nebyl tento výraz ještě příliš častý, ale v posledních letech jeho užívání vzrostlo přímo lavinovitě. V novinách se stal velikou módou a odtud se šíří i jinam, ba lze jej občas zaslechnouti v hovorové řeči pražské inteligence.

Obrat *na poli* není v našich novinách výtvorem čistě domácím. Jeho vznik je třeba hledat v obdobných vazbách francouzských a německých *(sur le territoire, auf dem Gebiete).* Ale tyto vazby cizí daly jen popud ke vzniku tohoto usu; jeho rozšíření způsobil známý sklon jazyka odborného vůbec a novinářského zvláště k užívání nových typů předložek, kterými se doplňuje zásoba, jež často odbornému způsobu vyjadřování z rozličných důvodů nestačí. Nelze tedy rozšíření obratu *na poli* vykládati jen vlivem cizím, naopak je to věc spíše vnitřní.

Obrat *na poli* musíme zařadit hned vedle obratů podobných, jako jsou *v rámci, na základě, za účelem, za příčinou* a pod.

Rozebereme-li si jen několik z oněch nesčetných příkladů tohoto usu, jimiž nás naše noviny denně častují, vidíme jasně, že výraz *na poli* doplňuje a zčásti nahrazuje především starou naši předložku *v*. Zdá se, že novinářům vadil příliš konkretní lokální význam této předložky, ať už čistě místní *(v Praze, v domě, v bytě)*, nebo časový *(v té době)*, a proto pro význam abstraktní začali hledat vyjádření jiné. Pod vlivem novinářského jazyka německého a francouzského padla volba právě na obrat *na poli*.

Při ohromném rozsahu novinářského materiálu je velmi nesnadné sledovat vývoj užívání tohoto obratu. Ani se o to v tomto krátkém článku nepokouším a spokojuji se jen rozborem usu nynějšího. Myslím, že obrat *na poli* zakotvil nejprve tam, kde ze stylistických důvodů nebylo možno užít substantiva. S holým adjektivem se však předložka *v* nemůže pojit, a v těchto rozpacích přišel obrat *na poli* velmi vhod, neboť u něho lze užít adjektiva stejně dobře jako substantiva. Jde tu hlavně o spojení *na poli hospodářském, na poli mezinárodním, na poli kulturním*. Tyto obraty jsou tak časté, že se staly přímo součástí novinářské frazeologie. K nim se pak pojí obraty jiné, podobné, u kterých také můžeme uvésti nesčetné množství dokladů. Nám stačí jen tyto tři: (Byly) navázány styky *na poli hospodářském, kulturním, turistickém a publicistickém* (A-Zet 2. II. 35). Další sblížení Francie a Anglie *na vojenském poli* (N. P. 25. XI. 38). Je nutno vybudovat dílo obrany nejen *na poli vojenském*, nýbrž i *hospodářském, politickém a duchovním* (Več. Č. slovo 6. V. 39).

Ale usus se nikterak nezastavil na těchto případech. Uveďme si několik starších i novějších příkladů tohoto obratu, abychom jej pak lépe mohli posouditi:

Svědčí to o velkých možnostech umělecké exploatace Jugoslavie *na poli kinematografie* (L. N. 30. VIII. 35). Znamená důkaz toho, co sport může a také má vykonati *na poli mezinárodního sbratřování a sbližování* (L. N. 7. X. 34). Českou inteligenci ... čeká *na poli věcného poučení* práce nekonečná (Neděl. list 27. I. 35). Karel Jakobsen, jeho syn, následovník otcův *na poli podpory vědy a umění* (L. N. 7. X. 34). Tento nový aspekt polské zahraniční politiky ... bude též s to vyvolati zajímavé reakce *na poli polské vnitřní politiky* (N. P. 28. XI. 38). Významná opatření v zájmu pořádku *na poli živnostenských oprávnění* na Slovensku (N. P. 9. IV. 39). Anglic-

kému hlavnímu městu se dosud nepodařilo *na poli módy* dosáhnouti takového postavení, jaké již dávno mají Paříž a Nový York (N. P. 16. IV. 39). Obzvláště cizí státy plně chápou sílu filmu *na poli propagace* (Kinorevue V, str. 195).

O častém užívání obratu *na poli* nemůže tedy býti pochyby. Pochybnosti však mohou býti o jeho vhodnosti a nutnosti. Nejprve si všimněme, do jaké míry je obrat *na poli* pro novinářský jazyk n e z b y t n ý. Ovšem pojem „nezbytnost obratu“ je velmi široký a lze jej všelijak vykládat. Vykládáme-li jej velmi úzce, můžeme za nezbytný a tím i velmi oprávněný pokládat jen ten obrat, pro který v jazyce naprosto není rovnocenné náhrady se stejným významem. Při tak přísném měřítku obrat *na poli* vůbec neobstojí. Jen trochu obratnější stylista poměrně snadno najde zaň náhradu nejen rovnocennou, nýbrž dokonce lepší, jasnější a srozumitelnější, jak svědčí uvedené příklady takto upravené: navázat styky *hospodářské, turistické a publicistické;* další *vojenské* sblížení Francie a Anglie; *v kinematografii;* co může vykonati *pro mezinárodní sbratřování;* práce *při věcném poučování,* následovník otcův *v podporování věd a umění;* reakce *na polskou vnitřní politiku;* pořádek *v živnostenských oprávněních;* dosáhnouti postavení *v módě.*

Ovšem zkušenost ukazuje, že toto přísné měřítko nezbytnosti nemůžeme v novinářském jazyce uplatňovat tak stroze, neboť novinářská práce je namnoze tak rychlá, že si přímo vynucuje vznik výrazů, které lze uplatniti v přemnoha případech bez pracného hledání a vymýšlení, tedy zkrátka stereotypních obratů širokého významu. Obrat *na poli* jistě patří mezi obraty tohoto druhu; už samo jeho rozšíření o tom jasně svědčí. Ale toto konstatování může býti spíše omluvou pro novináře, že tohoto obratu užívají tak často, než ospravedlněním obratu samého. Stereotypní obrat *na poli* je výhodný jen zdánlivě, a to vlastně jen stylistům neobratným nebo příliš pohodlným, kteří nekriticky napodobují vše, co čtli, ať je to sebe horší. Jádro zla je tu vlastně starší než samo rozšíření výrazu *na poli.* Je to myšlenková neobratnost, která vidí šmahem ve všem, kde je to jen trochu možné, abstraktní vztah místní, a to i tam, kde jde ve skutečnosti i o vztahy jiného druhu. Autor napíše: „pracuje *na poli mezinárodního sblížení“* a užije obratu *na poli,* protože má na mysli vztah místní (v mezinárodním sblížení), ačkoliv tu jde o vztah účelový (pro mezinárodní sblížení). Nebo napíše *styky na poli kulturním,* opět s vyjádřením vztahu místního, třebaže tu jde o vyjádření vlastnosti, a to se mnohem lépe a přesněji vystihuje adjektivním přívlastkem (styky kul-

turní). Jindy užije vyjádření vztahu místního (reakce na poli politiky) místo přívlastku neshodného nebo předmětu (reakce na politiku, reagovati na politiku). Tato myšlenková neobratnost hraničí někdy až se směšností. Jeden novinář psal o jednom Švýcarovi jako o znamenitém odborníkovi *na poli budíčků.*

U představ konkretních by takové kolísání nebylo ani možné, ale u abstrakt, která jsou mnohem méně názorná, občas nastává. Protože si však předložka *v* podržuje i u abstrakt svůj celkem jasně vyhraněný význam, stává se v těchto případech kolísání nepohodlnou a její užití by znělo velmi neobvykle *(pracoval v národním sblížení, styky v kultuře).* Trvá-li však autor přes to na svém pojetí vztahu místního, už jaksi instinktivně se vyhne předložce *v,* která tak nápadně ukazuje jeho slohovou neobratnost. Myslím, že tímto způsobem lze vysvětlit značné procento případů, kde se předložka *v* u abstrakt nezdá dosti vhodná. Abychom mluvili velmi lidově, není to tedy vinou předložky samé, ale vinou nevhodného stylisování myšlenky. A právě v těchto případech se mohl dobře uplatnit obrat *na poli,* jehož význam je mnohem méně výrazný než význam předložky *v.* Nevznikl tedy z nezbytnosti, nýbrž ze stylistických rozpaků. Časem se ovšem dostává i tam, kde je zcela na místě vyjádření vztahu místního a kde tedy užití předložky *v* zní i u abstrakt zcela přirozeně (uplatniti se *na poli módy* = uplatniti se v módě).

Neobstojí tedy tento obrat ani při mírnějším výkladu pojmu nezbytnosti. Při obratném a přesném způsobu myšlení mizí obrat *na poli* sám sebou jako úplně zbytečný. Myslím, že není příliš přísným požadavkem žádat na novináři obě tyto vlastnosti.

A nyní se podívejme na tento obrat s jiné stránky, totiž do jaké míry lze jej pokládat za v h o d n ý v jazyce. Výraz typu *na poli* není zjev nikterak neobvyklý. Podobným způsobem vzniklo v jazyce několik předložek, nad kterými se dnes už nikdo nepozastavuje. Nemusíme ani chodit do tak dávné minulosti, kdy vznikla předložka *kromě,* která měla původně význam „na kraji“. Máme i předložky mladší, které vznikly podobným způsobem, na př. *vůči* (v oči), *kvůli.* Jejich původní význam se časem setřel tak, že si ho dnes ani vůbec neuvědomujeme a užíváme jich i tam, kde o dívání do očí nebo o vůli nemůže býti vůbec ani řeči (srov. lidové *„vzal si ji k vůli penězům“*). Vývoj užívání obratu *na poli* zasáhl jen celkem malou část jazyka a byl tak rychlý, mohli bychom říci přímo překotný, že jej namnoze cítíme ještě příliš konkretně, abychom jej snesli klid-

ně v jakémkoliv spojení, jak si ho naši novináři zvykli užívat. Tím vzniká u čtenářů onen dojem znásilňování jazyka; a na tento nepříznivý dojem by novináři neměli zapomínat, neboť ani v novinářském jazyce nerozhoduje jen ohled na autora, nýbrž i na čtenáře.

Že obrat *na poli* není ani v novinách plně ustálen, o tom svědčí rozmanité jiné vazby podobné, v nichž se objevuje slovo *pole* sice ve významu přeneseném, přes to však ne plně zautomatisovaném. Uvádím několik málo příkladů:

Smysl pravé zbožnosti a náboženského přesvědčení jednotlivců přesunul se *na pole jiné,* méně zevní a více do hloubky jdoucí (N. L. 28. IV. 35). Obdobně platí tato otázka i *pro pole politické* (Nár. osvoboz. 1. I. 35). Před rokem rozhodla se Škodovka vstoupiti *na pole lidového vozu,* ačkoliv před tím pracovala výhradně v oblasti vozidel dražších (L. N. 10. III. 35).

Jde tu o obměnu obratu *na poli.* Kdežto výraz *na poli* má význam místní, v našich příkladech byl obměněn na význam směru *(vstoupit na pole).* Obrat *platí pro pole politické* pak vznikl kontaminací vazeb *platit pro něco* a *platit kde.* Ale všechny tyto obraty obměněné znějí příliš strojeně a násilně a myslím, že nehrozí nebezpečí, že by mohly v jazyce novin zdomácnět.

Souhrnně lze tedy o obratu *na poli* říci toto: je to obrat celkem zbytečný a nepříliš vhodný. Bylo by dobře, kdyby si to naši novináři uvědomili a omezili svou přílišnou zálibu v něm. Byli bychom rádi, kdyby jej vůbec škrtli ze svého slovníku. Prozatím bychom se však spokojili, kdyby o něm aspoň trochu uvažovali. Učiní-li tak, sám časem z jejich slovníku nenápadně zmizí a jistě nikdo jej nebude oplakávat. Mám skutečně dojem, který možná je prozatím jen čistě subjektivní, že v poslední době obrat *na poli* již překročil období svého největšího rozšíření a že vyjma některé obraty velmi vžité (*na poli národním, kulturním* a pod.) začíná z usu znenáhla mizet. Je-li tomu skutečně tak, což se zřetelněji ukáže ovšem až v budoucnosti, bylo by to opět jedním z důkazů, že mnohé zjevy, které se zdají na první pohled nezbytné, jsou ve skutečnosti jen zbytečnou módou.

Fr. V. Autrata:

Od Batě – od Bati?

V čísle Národních listů z 21. srpna 1932 čtu odstaveček ing. J. Solara: „Nikdo ve Zlíně ani na celé Moravě neřekne nikdy

genitiv Bat*i*, vždycky jen Bat*ě*. Přimlouvám se všemi deseti, aby tento hezký moravský genitiv Bat*ě* se oficielně ustálil.“

V časopise Naše řeč XVIII, str. 62, se však horlí proti těm, kteří „skloňují jméno Baťa způsobem nářečním a dopouštějí se tak chyby proti jazyku spisovnému“. Spisovně prý jest jen od Bat*i* podle mluvnického vzoru žena (starosta), při čemž genitivní -*i* má býti toliko nouzovou výpomocí za vzorové *y*, které by po měkké souhlásce vadilo pravopisně.

Z Naší řeči 1938, str. 199, cituji Jos. Bramboru: „Píši-li genitivy jmen Píša, Váša, Hlavica, Pernica, vždy bych nejraději napsal Píš*y* nebo Hlavic*y* (docela podle starosty).“

Stejně přihlašuje školská mluvnice ke vzoru *žena* také *ženská* jména s *měkkou* souhláskou koncovou, jako Maryša, Máňa a p., která prý sem přešla vlivem nominativního -*a*, ač původní skloňování bylo podle vzoru *duše* (duša). Ale podle té nauky by potom byl 3. (a 6.) pád k (o) Maryš*e* (žena-ženě), kdežto se přece spisovně říká k (o) Maryš*i* (duše-duši). K svému podivení jsem se opravdu i takového 3. pádu -e dočkal. Ve Vrbově knize „Slunečná ves“, str. 110, vytištěna je věta: „A nesměly by být selky selkami, aby [to] nedonesly Káč*e*.“ A. J. Hüttlová v románku „Dáša, pražská studentka“, str. 29 a j., píše: „Slíbila Dáš*e*, že k ní hned po poledni přijde.“

Ale nač zavrhovati původní a dosud dialektický vzor *duša* a chytati se nového *žena*, když s ním úplně a dobře vystačíme a vyhovuje nám proti vzoru *žena* s nemožným -*y* také v genitivě příponou -*e*, jíž užívá myslím celá Morava a při ženských jménech (spisovně!) Slovensko. Ve Vášově-Trávníčkově Slovníku jazyka českého čtu: Bošác*a*, gen. -*e* (čes. -i). Ba myslím ani v Čechách není -*e* bílou vranou, soudě na př. z věty v Kudrnovského učebnici latiny, kde stojí psáno: u vi*e* Appi*e*, ba i do Kapu*e*. Za povšimnutí stojí také skloňování substantiva *idea* podle *duša*, jak se o tom píše v Naší řeči XXIII, str. 77.

Naše řeč, r. XX, str. 22, píše: Troja, -e, Bystrica, -e. Týž časopis 1938, str. 126, pokládá za správné skloňování soja, 2. p. -e. Správné je také ze Slavi*e* (čti Slavije).

O skloňování spisovatelského jména Jaroslav Maria píše Naše řeč XXI, str. 282: „Naproti tomu theoreticky žádaný 2. pád Mari*i* (u Bat*i*) je doložen zcela ojediněle. Většina pisatelů dává tu přednost koncovce -e: naturalismus Jaroslava Mari*e*.“ K tomu zjištění Jos. Brambory tamže, str. 200: „Genitiv na -e není však nikterak omezen na jméno Maria. V Lidových novinách napsal zsl (Arne Novák) větu: V Zadru vyjdou Dějiny slavistiky v Ita-

lii od prof. Artura Cronie. V Lidových listech jsem četl .... obsahuje příspěvky Dr. Vašice.“

Že by se zachováním *-e* v genitivě dělala koncese nářečí na ujmu spisovné mluvy? Ale vždyť se spisovná mluva na nářečí zakládá a z něho přibírá, co je dosti průbojné, takže vytvoří usus. Není podobnou koncesí, když se dnes za dobré uznávají i analogií vzniklé tvary jako genitiv z Boleslav*i* nebo vokativ milá Litomyšl*i*?

A ještě něco. Máme obecná jména kytlic*e*, slepic*e*, večeř*e* a p., dialekticky s *-a* místo *-e*. A také se může někdo jmenovat Kytlic*a*, Slepic*a*, Večeř*a*. Mělo-li by se vyhovět Naší řeči v genitivním *-i*, museli bychom říkat jednou od slepic*e* a po druhé od (pana) Slepic*i*, jednou od večeř*e*, po druhé od (pana) Večeř*i*. A to se příčí velkému počtu příslušníků národa. Je ovšem pravda, že stejně proti tvaru ke slepic*i* se všeobecně ujal tvar k (panu) Slepic*ovi* a nikoho to nezaráží. Ale to je přece jen něco jiného. Na tom mužském *-ovi* jsme se dávno *shodli všichni* členové národa bez rozdílu, řeč spisovná stejně jako dialekty, a to u všech pomužštělých životních jmen tvarem ženských, ba i středních (panu Kolínk*ovi*, panu Srdc*ovi*), kdežto při genitivu jde o dvě přípony, jež zůstávají *obě* ženské a pomužštění nepodlehly.

*

Článek řed. Fr. V. Autraty otiskujeme jako doklad, že skloňování *Baťa-Bati* zůstává stále ještě nevyřešenou otázkou pro část naší vzdělané veřejnosti a že tedy není zbytečné znovu se touto věci zabývati v našem časopise. K uvedenému článku připojujeme poznámky prof. Jana Kubišty, jež vyjadřují zároveň i stanovisko Naší řeči.

*

(Spisovně jen: od Bati.) Tvar tento není uměle vykonstruován; převážná většina našich příslušníků skloňuje Baťa-Bati, Váňa-Váni podle normálního vzoru zcela běžně, bez jakékoli nesnáze. Jako si nemůžeme ke jménům paša, maharadža mysliti v spisovném jazyce jiný genitiv než s koncovkou *-i* (od tureckého paš*i*, od indického maharadž*i*), stejně tak je nám v něm přirozený i genitiv (od zlínského) Bat*i*. Spisovný tvar také přesně naznačuje, o jaký nominativ jde, což neplatí o nářečním genitivu Bat*ě*, Ván*ě* (srov. nominativy různých příjmení Váňa i Váně, Pejša i Pejše a p.).

(Pan Hlavica — od p. Hlavici.) Zdánlivě pro genitiv *-e* (*-ě*) svědčí příjmení druhu Hlavica, Kaša, Večeřa a p., kde původní obecná jména, z kterých taková příjmení vznikla,

jsou významu věcného a mají nejen v nářečích, ale i v jazyce spisovném genitiv *-e* (*-ě*); tam se zdá, že vedle jedině možných genitivů hlavic*e*, večeř*e* je skloňování Hlavica-Hlavic*i*, Večeřa-Večeř*i*, něčím nepřirozeným. Nezapomínejme však, že tu jde o mužská příjmení. Ta nejen významem nemají již nic společného s původními jmény obecnými, ale odchylují se od nich i svým tvarosloví, někdy velmi radikálně (srov. vítr-větru, ale Vítr-Vítra-Vítrovi; smrt-smrti, ale Smrt-Smrta-Smrtovi a p.); příjmení se totiž jakožto názvy mužských osob nemohou skloňovati jinak než podle vzorů mužských životných (viz o tom NŘ. XXI, 1937, str. 85—87). Podle této obecné zásady i dialektická jména h l a v i c a, v e č e ř a ve funkci mužských příjmení pozbývají své nářeční výlučnosti i své příslušnosti ke vzoru „duše" a jako jiná mužská jména s koncovkou *-a* se mechanicky přiklánějí ke vzoru „starosta (paša)". Nelze přezírati ani zde, že genitiv Hlavic*i*, Kaš*i* přesně naznačuje i příslušnou nominativní formu (Hlavic*a*, Kaš*a*); a to má u příjmení jistě i svůj praktický význam.

(M á ň a — o d n a š í M á n i.) Jako genitiv starosta-starost*y* odpovídá genitivu žena-žen*y*, tak genitiv paša-paš*i* je souměrným protějškem ke genitivu ženských jmen Máňa-Mán*i*, Barča-Barč*i* a p. Také tento ženský genitiv je s výjimkou některých nářečí v našem jazyce pevně zakotven. Uveďme tu z dokladů literárních na př. jen tento: Jestli pak nepodložila [polednice] divé dítě místo Barč*i* (Sebr. spisy B. Němcové III, 1905, str. 4), nebo doklad z denního tisku: Jinak se vyloupení „káč*i*" neúčastní [kasařští reporteři] (Právo lidu 30. XII. 1935, str. 3). Oprávněnost tohoto skloňování nepřímo potvrzují i dativy Káč*e*, Dáš*e*, jež autor hořejšího článku cituje z J. Vrby a z J. Hüttlové; neměl je však citovati jako nějaké kuriosum. Či nám zní nějak nečesky na př. takový dativ: Básně Marii, Mařence, Manč*e*, Mař*e* (Paleček, roč. 1878, str. 162)? Při této příležitosti upozorňuji na jistou nepřesnost, která se tu vloudila do Pravidel českého pravopisu. V jejich úvodě na str. XXVI (vyd. 1913, 1926) je o ženských domáckých jménech M á ř a atd. poznamenáno, že mají v 2. p. M á ř i (v nář. *-ě*, *-e*) a „v pádech ostatních se skloňují podle vz. ž e n a". Ale v abecedním seznamu slov se u příslušných jmen uvádí v 3. a 6. p. jen koncovka *-i* (stejně tak i Geb.-Ertl I, 1926, str. 192), což ovšem není ve shodě s úvodním pravidlem ani se skutečným stavem, neboť v jazyce žijí tvary oba, Máři i Mář*e*, jak to zaznamenává i Příruční slovník jazyka českého.

(T r o j a — o d T r o j e.) S ženskými domáckými jmény Máňa, Barča a p. nelze ztotožňovati skupinu ženských jmen původu cizího, jako jsou Troja, Bystrica, Bolivia, Slavia a pod. (většinou názvy zeměpisné). Jejich nominativní nepřehlasované *-a* (latinské nebo slovanské) nemá v našem jazyce té pevnosti jako u domáckých jmen *Máňa, Boža* — často se objevuje i nominativ Troj*e*, Slavi*e* atd. Skloňování těchto jmen se řídí vzorem „duše", a to buď veskrze, nebo aspoň bez výjimky v 2., 3. a 6. p. Zde tedy genitiv Troj*e*, vi*e* Appi*e* (jak cituje autor hořejšího článku) je tvar oprávněný. Z podobných příčin je v češtině náležitý i genitiv mužských jmen *Maria, Cronia* a p., „od pana Mari*e* a p., jak již o tom psala NŘ. (XXI, 282—283, XXI, 251 až 252). Jan Kubišta.

Karel Erban:

O stylistické úloze spojovacích výrazů.

V struktuře jazyka se jeví úloha spojovacích výrazů mnohostranně a přerozmanitě. Jejich gramatická, syntaktická úloha je známá: naznačuje větné vztahy. Ale vedle ní a často i před ní proráží úloha jiná, která funkci syntaktickou zatlačuje silně do pozadí. Je to funkce stylistická. Zmiňuje se o ní i Gebaurova a Ertlova Mluvnice česká (díl II, str. 269, vyd. z r. 1926): „Spojky se kladou v hovoru často v čelo vět (zvl. zvolacích a p.), navazujíce volně nit hovoru a naznačujíce často n á l a d u (souhlas, podiv, odpor) osoby mluvící." Na př.: „*A* kde jest?" „*A* teď tady v Praze." (Jir.) — „*I* pěkně vítám!" (Rub.) — *Ale* měli ti lidé dnes práce! (Ra.) — Mluvnice o těchto a podobných případech dále praví, že se tu spojky blíží svým významem citoslovcím, což je zvlášť patrné, když jsou od věty odděleny: *Ale, ale,* to je radost! (Ner.)

Jako spojovací výrazy fungují v tomto smyslu nejen spojky, spojková zájmena, příslovce a citoslovce, nýbrž i podstatná jména, slovesa, ba i celé věty. V řeči však, hlavně v živém rozhovoru, bývá nejen větší rozmanitost spojovacích výrazů, nýbrž také větší jejich rozmanitost stylisticky funkční. Navazují nejen nit hovoru, ale navazují také na předcházející hovor, byť i jen předstíraný nebo imaginární. Užívá se jich v čele vět jednoduchých nebo před jednotlivými větami, z nichž se skládají celá souvětí (lidová parataxe!), kde udržují nebo zajišťují plynulost

a souvislost hovoru nebo řeči. Mají také velký podíl v utváření větné dynamiky, tempa a intonačního obrysu věty. Konečně mají význam sugestivní, projevují temperament osoby mluvící, připravují vhodnou náladu, situaci. Jednodušší nebo nižší úkoly mají v řeči lidové a primitivní, složitější a vyšší poslání v řeči intelektuální, umělecké a pod.

Lidová řeč ráda navazuje hovor: *Tak* jak se máte? — *Poudám,* kerejpak vy ste? Plynulost a souvislost hovoru udržuje spojujícími výrazy *jářku, inu, no, tuhle-tohle.* Vypravěči chodských pohádek rádi začínali větu ustálenými pohádkovými formulemi *copa vo to* —, *toce ví* —, které vypravěčům pomáhaly dostati se do vypravování, vklouznouti do pohádkového živlu, do vypravěčského rytmu, intonace a tempa. Stejného druhu je i švejkovské *To jsem znal jednoho* . . . V hospodských a spolkařských debatách slýcháme často jinou větnou předrážku, kterou se začínají všelijaké ty pivní a výčepní výklady: *člověče, poslouchej* (*poslyš, poslouchejte, heleď, heleďte, koukni, koukněte*), *pardón, já ti, já vám něco řeknu, já vám něco povím.**) To není jen „sugestivní" začátek věty, ale zároveň i větná předrážka, bez které by se mluvčí nedostal do své řečnosti. Intelektuál myslí a mluví v pojmech, primitiv v slovech, floskulích a frázích, které mu řeč umožňují anebo aspoň usnadňují. Primitiv nedovede uváděti v složitější syntaktický vztah substance, vlastnosti, děje a okolnosti, proto mluví rád paratakticky a své nesložité věty prostě klade vedle sebe. Proto má tak rád syntakticky slabou a bezbarvou spojku *a,* která mu bezpečně usnadňuje větný začátek i další souvislost a plynulost hovoru. Spojkou *a* možno skutečně řeč téměř do nekonečna navazovat a udržovat: *A* tak on přišel *a* říkal, že . . . *a* já jsem povídala, že . . . *a* oni říkali . . . Na nižším stupni školním proniká toto *a* do větných začátků školáckých tak, že se proti tomu učitelé bránívají kategorickým zákazem „začínat větu spojkou *a*". Na thema „Čím bych chtěl být" napíše na př. žáček takovouhle odpověď: „Chci být soudní rada. A budu je popravovat a dávat do žaláře. A také si postavím vilu a budu v ní bydlet. A vzal bych tam také maminku a všecky příbuzné". Jak těžko tomu malí žáci odvykají a do jaké slohové nemohoucnosti upadají, je vidět z úkolu, v němž měl žá-

---

*) To dobře vystihl Karel Čapek v Povídkách z jedné kapsy a v Povídkách z druhé kapsy i jinde. Přes tu chvíli u něho čteme na začátku vypravovacích celků nebo odstavců výrazy podobné, jako tu uvádí autor („Tak já vám povím . . .", „Ehm, řekl pan . . .", „Poslouchejte, to já . . ." atd.).

ček v krátkých větách a bez *a* na začátku vět popsat nějakou veselou příhodu ze svého života: „Zajíc. On v brázdě. Já k němu. On vylít. Pes za ním. Já upad. On pryč. Já bit.“

Učitelé zase, hlavně začátečníci, upadají do jiných zlozvyků. Hladký větný začátek a plynulé spojování vět jim usnadňuje spojka *tedy,* která bezpečně vyplní všechny mezery ve větě: *Tedy* šlechta, *tedy* lid, *tedy* národ, *tedy* všichni dohromady... Téhož druhu jsou spojovací výrazy *tedy jaksi, totiž, ovšem, neboť,* jimiž někteří lidé začínají téměř každou druhou větu. Zřejmě sugestivní význam mají spojovací výrazy *pravda? , že ano?* (*že jo?*) *, no ne?* a jihočeské *ne?* na konci věty, které na člověka odjinud působí s počátku trochu vulgárně, ale má význam našeho *že ano?* nebo moravského *pravda?*

Ale i v řeči intelektuálů a umělců se cítí v řeči potřeba vyhnouti se strohosti pouhého logického skladu větného. I tu se objevuje pro větší plynulost a sugestivnost předrážkový začátek. To je ono masarykovské *tož,* které slyšíme na př. i v přednáškách V. V. Štecha (ačkoliv je ze Slaného), odtud ono šaldovské *nuže,* fischerovské *nuž* a novákovské *i* v čele jejich vět. Sem patří také slovní obraty z přednášek a výkladů, jako *můžeme říci, že..., mohli bychom říci, že...,* i když jde o fakt naprosto jasný a nepochybný. Je v tom také zvyk vyjadřovati se opatrně nebo zdrženlivě i tam, kde toho není třeba. Pro větší plynulost a okázalejší rozpětí věty užívá se dnes, zejména v kritickém a referentském slohu, spojek *jestli, jestliže, -li,* i když nejde vůbec o žádný syntaktický vztah podmíněnosti, jak je vidět z této věty: „Psal-li u nás Šalda před několika lety o architektonice poesie Paula Verlaina, nemělo to v naší literatuře žádnou odezvu.“ I noviny se vyhýbají strohosti fakt a uvádějí je s předrážkovou formulí *jak známo, jak se nám oznamuje.* Ale ani tyto opotřebované výrazy nejsou vždy bez sugestivní příchuti.

Konečně bývá taková sugestivní větná předrážka zaměřena i umělecky, a proto je záměrně opakována. Tak v úvodní kapitole Jiráskovy kroniky „U nás“ čteme několikrát v čele věty *tenkráte,* v němž je zakleta lyrická intonace celého díla, rozpomínání a láska k rodnému kraji, touha i stesk, mythus i sen. Mužný a nadosobní pathos je vtělen do spojky *když* v slavné a stejnojmenné básni Kiplingově. Také tu je tato předrážka záměrně opakována, její syntaktický význam ustupuje do pozadí a spojka se mění v ušlechtile pathetickou znělku, uvozující verše a slohy největšího hrdinství a pravé lidskosti.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Bravo, bravura.

Španělsko-italské adjektivum *bravo* ‚divoký, statečný, zdatný' převzala francouzština (brave) i němčina (brav), ne však čeština. V té známe jen jeho zpodstatnělou podobu *bravo* (mn. č. *bravi*) s významem „nájemný vrah", v hudebním životě se vyskytuje (u nás dnes již dosti zřídka) citoslovce *bravo* a jeho zesílení *bravissimo* (s významem „výborně!"); konečně je odvozenina *bravura* ‚odvaha, dovednost' (k tomu dále *bravurní, bravurnost*). — Za pramen románského slova se obyčejně pokládá latinské *barbarus* (Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch č. 945), event. *pravus*, špatný, zlý (Bloch, Dictionnaire étymologique I, 99). V časopise Wörter und Sachen XIX, 1939, 304 vyslovuje K. Krause názor jiný. Základem je prý řecké slovo βραβεύς (brabeus) pořadatel při bojových hrách, rozhodčí βραβεῖον (brabejon), cena zápasu. Tyto formy se latinisovaly jako *brabius* (nedoloženo; Krause předpokládá tu význam „zápasník") a *brabeum*. Z *bramius*, zápasník, lze prý dobře vyvoditi formálně i významově adjektivum *bravo*.

Českomoravská vysočina.

Českomoravská vysočina neměla — jak píše Iv. Honl v Časopise turistů 51, 1939, 3—4 — pro svou nejednotnou fysiognomii nikdy jednotného jména lidového, a dlouho ani odborného. Dnešní název se objevuje po prvé u Řehoře Volného 1836 v německé podobě Böhmisch-Mährisches Gebirge. Podle toho bylo vytvořeno i jméno české s rozličnými variantami, kolísajícími mezi „krabatina, planina, povýšenina, stupňovina, vrchovina, vypnulina". Rozličně byl udáván i rozsah vysočiny; dnes jí rozumíme širokou oblast krystalických břidlic mezi čarami Kouřim—Votice—Tábor s jedné a Polička—Tišnov—Znojmo s druhé strany.

Štítary.

Ve „Věstníku Klubu československých turistů, odbor Kolín" (XV, 1938) byla vyslovena domněnka, že jméno Štítar, osady ležící v přímém sousedství Kolína, pochází z německého slova *Gestüt*, hřebčinec. Právem odmítá tento výklad v témž časopise (XVI, 1939, 29) prof. Jar. Schneider. Ukazuje, že by z *Gestüt* vzniklo jen *Štít* (jak to skutečně jako jméno dvora

máme doloženo na př. u Kopčan a u Lán), kdežto tvar *Štítary* je doložen od XIV. stol. stále. Autor připomíná dobře, že není nijakého rozporu mezi tím, že jméno je slovanské, kdežto Štítary, jak nás místní dějiny poučují, byly — hodně později ovšem — dvorem německých měšťanů kolínských. Původ jména (podle hotovitelů štítů) je vyložen správně; ale slovo *štít* není z lat. *scutum*, nýbrž je to původní slovo slovanské (viz o tom NŘ. XXII, 213). Slovo *scutum* je ovšem asi příbuzné.

Zlatnice.

„Ukazovali mi krásně pracovaný náramek a řekli, že jej nedělal zlatník, nýbrž žena, vyučená zlatnictví. Nevěděli, jak by se jí mělo říkat: zlatnice? zlatnička? nebo snad klenotnice?" (Národní práce I, č. 64, str. 20.) Dále se pak v textu mluví o „ženě-zlatníkovi". Nejsou ty rozpaky trochu zbytečné? Žena zabývající se zlatnictvím je *zlatnice*, jako je *hadrnice, harfenice, chalupnice, kavárnice, lékárnice, obchodnice, panovnice, služebnice, školnice, zahradnice*, a jako by byla *zámečnice, kožišnice, zednice, varhanice* atd., kdyby bylo třeba ženy takto zaměstnané označit. Jen výjimkou se vyskytují odchylky od tohoto způsobu tvoření *(-ík, -ice)*, hlavně tam, kde by nastala kolise s věcnými jmény na *-nice*. K mužskému jm. *pokladník* tvoříme ženské jméno *pokladní*, protože *pokladnice* je skřínka na peníze, k *fortník* není femininum *fortnice* (protože by se to cítilo jako zdrobnělina k *fortna*), nýbrž *fortnýřka;* stejně bychom zaváhali před *zvonicí, celnicí, státnicí* atp. Sem patří také příklad, o němž již Naše řeč psala (XIV, 132): k *porodník* je femininum *porodní lékařka*. Tvoření femininem na *-nička* je způsob slovenský (pokladníčka, školníčka, zahradníčka). Naprosto nemožné je říkat a psát „žena-zlatník".

Kanaan, Feničané a fénix.

1. Jméno Feničanů, semitských obyvatel Fenicie (Foinike), která ležela na sever od Palestiny, bylo již dávno spojováno s řeckým přídavným jménem φοινός, fojnos, červený. E. A. Speiser v americkém linguistickém časopise Language XII, 121—126 (referát v Glottě XXIII, 250) však tento dohad proměnil v jistotu tím, že ukázal na stejný původ jména Kanaanu, zaslíbené země Židů. V klínových nápisech mesopotamských z doby okolo r. 1500 před Kr. se vyskytuje slovo *kinahhu*, červený, shodné se jménem Kanaanu v týchž nápisech, *Kinahhi*. Fenicie i Kanaan byly totiž ve starověku proslulé výrobou čer-

veného barviva z mořských plžů a z toho vzaly své jméno.*)

Z řeckého jména Φοινός vzniklo latinské Poenus, Pun, jméno Karthaginců.

2. Jako dar Fenicie označovali Řekové (slovem φοῖνιξ, fójnix) „fenickou barvu“, „fenického ptáka“, „fenický strom“ a „fenický hudební nástroj“. Jméno hudebního nástroje a barvy zůstalo omezeno jen na řečtinu; jméno stromu se udržuje ve vědeckém pojmenování datlovníku, Phoenix dactylifera; „fenický pták“ je pak fénix, jehož slávu — jako symbolu obrody ze zničení — založil středověk**) (Revue des études grecques 51, 407).

Kulturní názvy místní.

Wit. Taszycki v časopise Język polski 24, 1939, 1—5 kritisuje značně již zastaralé třídění osadních jmen, stanovené před 66 lety T. Wojciechowským a v Polsku stále se ještě udržující; navrhuje při tom také vytvoření zvláštní skupiny jmen kulturních, t. j. „takových, která jsou od svého vzniku označením jistého kusu země a která souvisí se zřízeními a výtvory kultury hmotné, společenské nebo duchovní“. Srovnáme-li jména zařaděná Taszyckým do této skupiny s kategoriemi Ertlovými (Gebauer—Ertl I, 1926, 156), vidíme, že je to sloučení dvou tříd Ertlových: 2. „jména označující *význačné stavení*“ (Hradec, Kostel, Klášterec; sem patří i jména osady podle patrona kostela, Sv. Dobrotivá, Sv. Martin); 4. „jména označující *řády a zvyklosti*“ (Lhota, Újezd, Záduší; sem i jména tržních městeček podle dní trhu: Úterý, Sobota atp.).

Mrtvol a mrtvola.

V sborníku Pražského linguistického kroužku „Torso a tajemství Máchova díla“ je i příspěvek B. Havránka („Jazyk

---

*) Toto barvivo se jmenovalo řecky πορφύρα, porfyra, což je asi slovo semitské (známe je ze jména byzantského císaře a spisovatele Konstantina Porfyrogenneta, „v purpuru narozeného“, a ze slova *porfyry,* načervenalé vyvřelé horniny). Římané přejali toto řecké slovo jako *purpura;* z něho mají Francouzi *pourpre,* Angličané *purple,* Němci *der Purpur,* my a Rusové *purpur,* Poláci *purpura* atd. O českých náhradách tohoto slova viz NŘ. XXII, 48.

**) V Klaretově Fysiologiáři, v. 319, nacházíme české jméno „ohňáček“ a tento (latinský) výklad: Fénix je velký jako orel a má na hlavě hřebínek jako páv; okolo krku zlatě září, vzadu má chvost do modrava purpurový, v něm jsou podivuhodně rozmanitá růžová pera. Praví se, že je to jediný pták a že se obnovuje tím, že se spaluje v ohni. Ale třetího dne vkane do popela rosa a oživí jej. Jiní praví, že je jich mnoho. Označuje svatou církev.

Máchův", 279—331), v němž se zajímavě ukazuje, jak by bylo nesprávné pokládati Máchu za jazykového novotáře; Mácha se naopak od autorů období těsně předcházejícího, kteří po stránce slovníkové hodně novotařili, odlišuje právě tím, že vystačuje s jazykovými prostředky tehdy obvyklými. Nových slov je u něho nepatrně; jen několik polonismů. Někdy u Máchy došlo k nedorozumění nebo kolísání, tak na př. je u něho „paže" rodu mužského, „zoře" je neutrum atp. „Nejasný je mi", pokračuje autor (326), „původ přechodu subst. „mrtvola" k muž. tvrdému skloňování: *mrtvol, nad mrtvolem* atd. (II 22 ,61, 266 a j.)". Domněnka, že jde při tomto slově o individuální odchylku Máchovu, leží nasnadě: Jungmannův Slovník nezná totiž vůbec tvaru „mrtvol". A přece se i v tomto případě řídil Mácha jenom zvyklostmi své doby. Do let čtyřicátých převládal totiž v české literatuře tvar *mrtvol* a teprve Jungmannův Slovník uplatnil definitivně starší podobu *mrtvola.*

Materiál akademického slovníku (jehož jsem mohl užíti s laskavým svolením ředitelství slovníkové kanceláře) podává o osudech obou těch podob zajímavé poučení.

Slovo *mrtvola* uvádí po prvé Veleslavín (v Sylva quadrilinguis i v Nomenclatoru). Z Veleslavína mají tuto podobu všechny slovníky starší doby; Vusín 1706 i slovníky obrozenské: Thám 1788, 1805, 1814, Tomsa 1791, Dobrovský 1804, 1821, Palkovič 1820. Také první doklady z literatury mají podobu „mrtvola": J. D. Ziegler v překladu Horatiových Satir (v Prvotinách 1813) píše: „nestřídmé nemocné mrtvola blízká děsí"; u téhož autora nacházíme totéž slovo r. 1815 v překladu Fénelonových Příhod Telemachových: „(Filoktet) padal na hromadu zkrvácených mrtvol". Z r. 1815 jsou i „Loupežníci na Chlumu" Jana N. Štěpánka a tam se čte: „To jest něco strašlivého, jakých mrtvol a trupů jsme tam našli". Ale tentýž J. N. Štěpánek užil r. 1814 po prvé — pokud máme doloženo — podoby „mrtvol": „v ní panuj, kraluj nad mrtvoly", a totéž mají i „Prvotiny" z r. 1815: (armáda táhla, všecky ulice s mrtvoly naplňujíc).

V desítiletí *1816—1825* je dokladů na „mrtvol" 21: ze všech ročníků Krameriusových vlasteneckých novin od r. 1816 do 1821, z Hyllosu (dvakrát), Dlabače, Hercoga, Hübnera-Lehkého (dvakrát), V. R. Krameria (třikrát), J. J. Marka (dvakrát), Rokosa, Štěpánka, Tomsy (dvakrát); „mrtvola" má jen 5 dokladů (Čelakovský, Klicpera, A. Marek, Palkovič, Vocel).

Tentýž poměr 4:1 je i v následujícím desítiletí *1826—1835.* „Mrtvol" má zase 21 dokladů (Rozličnosti 3, Květy 1; Král, V. R. Kramerius, Langer, Mácha 3 — „Lůžko ouzké tisové

objímá mrtvol chladný dívčiny nevěrné“ v Básních; „mrtvol pacholka uvrhli v jarními dešti rozvodněný potok“ v Křivokladu; podobně v Cikánech —, Pohořelý, Sommer, Svoboda 2, J. Šolc, Štěpánek, Tomsa 4, Tyl) — „mrtvola“ 5 (Klicpera, Kollár — „mertvola“ —, Tomíček, Tomsa, J. V. Vlasák).

V desítiletí *1836—1845* (v němž vyšel Jungmannův Slovník) se počet dokladů už vyrovnává:

„mrtvol“ 10 (Hněvkovský, Javornický, Sabina, Šembera, K. Štúr, Tyl, Vocel 2, Vrťátko 2);

„mrtvola“ 9 (Havlíček, Hněvkovský, Jungmann, Kollár, A. Marek, Rubeš, Šafařík, Tyl 2).

V desítiletí *1846—1855* se poměr obrací (1:3); na podobu „mrtvol“ máme čtyři doklady z básní (Lada Niola, Furch, Kalina, Nebeský), na „mrtvola“ 13. V desítiletí *1856—1865* je poměr *6:29*, 1866—1875 pak *11:34*.*)

Od let padesátých je „mrtvol“ už jen slovo básnické a archaické. Vyskytuje se hlavně v básnických překladech (v Mejsnarově překladu Odysseje 1873, v Niederlově překladu ze Sofokla 1869, v Stankovského přebásnění Lenauova Fausta 1872 a ve Vrchlického převodu Huga 1874), v básních původních, hlavně historických (Špindler 1866, Krajník 1870, Heyduk 1874, Sv. Čech — v „Adamitech“ — 1874, Červinka 1875 v Janu Žižkovi z Trocnova; ojediněle v historické hře Zákrejsově z r. 1873). Čechův tvar zapsal F. Š. Kott v Slovníku VI, 1043; je to, pokud vím, první slovníkový záznam slova „mrtvol“.

Rokem 1875 přestávají plynout doklady podoby „mrtvol“; vyskytuje se potom už jen ojediněle. Užil jí r. 1878 J. Neruda v „Kosmických písních“: „Poeto Světe! ... Tvá každá sloka má svůj život pučný, a když jej vykvěte, dá *mrtvol* zvučný v Tvé ruce zpět co zárod nově vděčný“, a vlivem Nerudovým i J. Sv. Machar v Confiteoru („až mrtvol studený zde najdou strážcové“). Poslední doklad je v „Husovi a Táboru“ Čechova žáka O. Červinky (vydáno posmrtně 1921): jistě ohlas z Čechových Adamitů.

Osudy slova „mrtvol“ se nám tak objevují dosti jasně. Vzniklo někdy kolem r. 1814; jeho východiskem patrně byl nezřetelný tvar „mrtvoly“. Nejsme asi daleko od skutečnosti, domníváme-li se, že tímto tvarem byl verš z Jungmannova překladu Ztraceného ráje z r. 1811 (2, 163): „Již tu cítím mrtvoly“ (o rok

*) Mnoho dokladů (s tvarem „mrtvoly“) je nezřetelných a zde nejsou uváděny. Musíme míti dále na mysli, že sběratelé látky zaznamenávali úplněji cizí jim podobu „mrtvol“ než běžný tvar „mrtvola“.

starší je doklad z Pabstova-Hýblova „Českého lidomila": „Hrob jest moje tajemství, mrtvoly v shnijišti"). Protože v češtině není jiných slov na *-ola*, jsou však slova na *-ol* (hrbol, chochol, mozol, sokol, vrchol), přitvořil si někdo k množnému číslu „mrtvoly" jednotné číslo „mrtvol". Krameriusovy noviny se pak postaraly o rozšíření tohoto tvaru. V užití obou podob vidíme zajímavé rozvrstvení: podoby „mrtvol" užívají především autoři běžné, konsumní literatury bez hlubších filologických znalostí; spisovatelé vedoucí a jazykově vzdělaní (Palkovič, Jungmann, Kollár, A. Marek, Čelakovský, Klicpera) mají vždy jen „mrtvola". U některých autorů je kolísání (Štěpánek, Tomsa, Tyl). Z řad vzdělaných autorů se brzy ozval odpor k podobě „mrtvol". Fr. L. Čelakovský v „Listech z dávnověkosti" r. 1823 poznamenává pod čarou: „*mrtvola* (ta); chybně však někteří užívají *mrtvol* (ten)". Jungmann podobu „mrtvol" do svého Slovníku vůbec nepojal (uvědomíme si při tom znovu, že Jungmannův Slovník není přesným popisem současného jazyka), a tak byl tento novotvar zase z jazyka vytlačen. Nejdéle se držel — jak už to vůbec bývá u slov hynoucích — v jazyku básnickém, hlavně v básních historických a v překladech (které vůbec byly dlouho útočištěm všemožných archaismů a jiných jazykových zvláštností). Přispívá k tomu patrně i pohodlnější pro básníka tvar (dvojslabičné slovo místo trojslabičného) a jistě na neposledním místě i vliv Máchův: souvislosti Mácha-Čech-Červinka, Neruda-Machar jsou zcela nepochybné. V letech sedmdesátých se však definitivně vytváří nová spisovná čeština: do její slovní zásoby podoba *mrtvol* již nepřešla.

Nové slovanské etymologie.

Prof. V. Machek otiskl v posledním čísle časopisu „Slavie" významnou studii o původu *ch* na počátku slovanských slov („Untersuchungen zum Problem des anlautenden *ch*- im Slavischen", S. XVI, 161—219). O jejím čistě odborném obsahu nepatří referovati našemu časopisu, ale nebude bez zájmu zmíniti se o několika výkladech slov poutavých svou stránkou významovou.

1. Slova *hrb, hřbet, chrb a Chřiby* spolu souvisí. Základem je praslovanské *gъrbъ,* z něhož hláskovým vývojem vzniklo české *hrb.* Znamenalo jednak „záda, hrb", jednak „kopec" (tento význam se uchoval v „pahrbek"). K slovu *hrb* je tvořeno slovo *hřbet* („záda; zadní část; táhlý vrchol hory").

Původní *g* se však na začátku slova měnívá v *ch* (to je hlavní výsledek Machkovy studie); místo *gъrbъ, hrb* dostáváme

chъrbъ, české *chrb* („kopec, vrch, vršek"). Jeho vedlejší tvar *chřib* je doložen jednak v staré češtině, jednak je uchován ve jméně moravských *Chřibů* (tedy „vrchů"). Stejný poměr jako mezi *hrb* a *chrb* je i mezi českým *hřbet* a slovenským *chrbát* (2. p. chrbta), ruským *chrebet* (horstvo Jablonovyj chrebet na východ od Bajkalu).

2. Pro příponu *-ch*, vyskytující se v slovech *brach, Mach* atd. (v. NŘ. XXII, 115), hledá Machek východisko ve jménech *Stanislav, Bohuslav, Jaroslav* atd. Tato slova se krátila (tak jako se krátí na př. Radiměr v Radim) a přijímala příponu *jь*; tím vznikaly tvary *Stanisjь, Bohusjь, Jarosjь*, z čehož dále *Staniš, Bohuš, Jaroš*. K takovému *š* se přidružovalo *ch* jako jeho „tvrdý" protějšek. Obě tyto přípony se cítily jako charakteristické pro podobná jména domácká a šířily se i ke jménům jiným. — Zdá se však, že tímto výkladem otázka přípony *-ch* ještě vyřešena není.

3. Slovo *chlap* mívá v češtině ráz ne právě lichotivý („Amlinga, slabého herce, mizerného chlapa" *Jir. PS.*) a naše mluvnice (Gebauer-Ertl 1926, I. str. 129) je uvádějí jako příklad zhoršování významu. Podle výkladu Machkova však již praslovanské *cholpъ* znamenalo ne prostě „muž", nýbrž „nízký, sprostý muž". Souvisí totiž se staroindickým *džalmá-* „sprostý, padouch".

4. Slovo *chobot* má v češtině význam „do délky protažený výběžek pozemku, lesa, vody; záliv rybníka, zvláště úzký a dlouhý; prodloužená část hlavy (u slona; tento význam až novočesky podle ruštiny)"; v staroslověnštině znamenalo také „ohon" (srovnej i srbocharvátské „hobotnica", z něhož je novočeské „chobotnice"). Podle Brücknera souvisí slovo *chobot* s litevským slovesem *kabeti*, viseti. Jeho původní význam by tedy byl „přívěsek".

5. *Chomout* (praslovanské chomątъ) není převzato z němčiny, nýbrž patří k starému slovesu **komiti, *chomiti* tak, jako patří k běhati - běhutý, k mrzeti - mrzutý, k smrděti - smrdutý, k téci - tekutý, k třískati - třeskutý, k viseti - visutý; taková příd. jména mají význam shodný s přídavnými jmény tvořenými z přechodníku přítomného (běhutý - běžící, smrdutý - smrdící). Protože *komiti, chomiti* znamenalo, jak svědčí příbuzné slovo staroindické, „krotiti, přemáhati", byl původní význam slova *chomout* „(nástroj) krotící, přemáhající".

6. Rovněž staroindická paralela nám ukazuje, že příd. jméno *chorý* (praslovanské *chvorъ*) znamenalo původně jen „po-

stiženého horečkou". České *churavý* vzniklo z *chvoravý* rozlišením.

7. *Chouliti,* „krčiti, svírati, tisknouti", znamenalo původně asi jen „krčiti poraněnou nohu" a je obměnou slovesa *kuliti,* z něhož je odvozeno polské *kulawy,* chromý.

8. *Chrast, chrastí,* „roští", v starší době i *chvrast* (Vyšehrad se podle vyprávění Kosmova jmenoval původně *Chvrasten*), je v nějaké souvislosti s německým slovem *Horst,* houština. Machek poznamenává, že v nářečích sardinských — velmi starožitných — je slovo *colostri,* v neindoevropské pak baskičtině *korosti* jako jméno pro cesminu; vyslovuje pak domněnku, že základem všech těchto slov je nějaké slovo původních obyvatel Evropy a že od nich je přejali nově přišlí Indoevropané.
K slovu *chrast* patří sloveso *chrastiti,* s významem ovšem silně odchylným.

9. Slovo *chrt* souvisí s litevským *kurti,* „rychle běžeti", a znamená tedy „rychlý běhoun" [barzoj, ruský chrt, je české *brzý,* které znamenalo v starší době také „rychlý": „Z těch okolních tvrzí potočichu posel brzý (poslali rychlého posla).", vypráví staročeská Alexandreida o pohraničních pevnůstkách perských].

10. Slovo *korec,* „stará míra dutá nebo plošná", bývá spojováno se slovem *kora* a vykládá se jako „nádoba z kůry". Ale Machek ukazuje, že i v staré indičtině je slovo *khari* s významem „duté míry", a že tedy slovo *korec* nevzniklo až v slovanštině.

11. *Kráva* (praslovansky *korva*) neznamená „rohaté zvíře" (jak se dosud vykládalo), a nesouvisí tedy ani se slovem *srna,* ani s latinským a německým jménem jelena, *cervus* a *Hirsch,* nýbrž patří k slovesu, které je uchováno v staré indičtině jako *čarvati* a znamenalo „žvýkati, přežvykovati". Je tedy kráva „zvíře přežvykující".

2. Jméno *zajíce* souvisí se slovesem *zeji, zeti,* „býti otevřen" (k tomu je *zívati*). Podnětem tohoto pojmenování je rozštěpený horní pysk zaječí.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Otakar Moravec-Robur: J a k d ě l i t i s l o v a? Pravopisný slovníček s naznačeným dělením 10.000 slov. Sedmé, opravené a doplněné vydání. Vydal A. Dědourek v Třebechovicích p. O. 1937.

Praktické jazykové pomůcky jsou dnes naším obecenstvem velmi vyhledávány, neboť touha umět dobře česky je dnes obecná ve všech společenských vrstvách. Bohužel nemáme dosud kromě Pravidel českého pravopisu pomůcky tak praktické a spolehlivé, aby bylo možno poučit se z ní co možná rychle a při tom dobře. Většina takových příruček je vydávána z příčin spíše obchodních než ze snahy prospět našemu jazyku; sestavují je leckdy lidé, kteří sami nejsou o českém jazyce dost důkladně poučeni anebo kteří zapomínají na hlavní účel takovýchto pomůcek, t. j. podávati v nich *obsah normy,* a vykládají místo toho spíše své osobní mínění, které ovšem nikoho třebas ani nemusí zajímat. A odchyluje-li se mínění autora od platné normy nebo jí dokonce odporuje, způsobí taková pomůcka víc škody než prospěchu, neboť rozvrací jednotu spisovného usu a ztěžuje vážnou práci o zvelebení naší jazykové úrovně tím, že podkopává důvěru v pomůcky základní.

Příkladem takové pochybené pomůcky je právě knížka Moravce-Robura „Jak děliti slova?“ Autor v ní z věci celkem prosté a průhledné, jakou je dělení českých slov na slabiky,*) udělal značně složitou a podivuhodně nepřehlednou nauku, v níž se patrně ani sám bez pomoci svého abecedního seznamu slov nevyzná. Rozličnými samovolnými předpisy, zákazy, výjimkami, výhradami a zřeteli zkomplikoval původní zásady tak, že by dnes nikdo na světě vůbec nebyl s to rozdělovat slova na slabiky přibližně správně, jestliže by neměl hned po ruce Moravcovu příručku a jestliže by do ní pilně nenahlížel při každém druhém slově. A při tom by ještě leckdy dělil nesprávně, protože autor v některých věcech Pravidla „opravuje“. Nechtěl bych vzbudit dojem, že hlásám nějaký nesmiřitelný dogmatismus úředních Pravidel, ale pokládám za potřebné ozvat se proti l i b o v o l n é m u d o g m a t i s m u, který přímo čiší z této Moravcovy knížky a který není založen na ničem jiném než na subjektivním, nespolehlivém a často nesprávném zdání autora neznajícího rozdíl mezi závazností normy a nezávazností svého vlastního mínění.

Tak na př. poučku pravidel o dělení souhláskových skupin, jejichž původ není jasný, doplňuje Moravec touto větou: „Ale vždy musíme míti na zřeteli alespoň pravděpodobný její původ nebo kořen slova, event. se řídíme zákony libozvuku nebo estetiky. Máme-li toto vše na mysli, budeme některá slova děliti jinak(,) než v »Pravidlech«, na př. byst-rý místo bys-trý, mi-

---

*) Viz o tom podrobnější výklad na konci tohoto sešitu NŘ. v Drobnostech.

nis-terstvo místo mini-ster-stvo, minis-tr, adminis-trace, nebo v »Příručním slovníku jazyka českého«, vydávaném Českou akademií věd a umění, ve kterém se v prvých dvou sešitech shledáváme s dělením, které silně připomíná zásadu německé řeči o nedělitelnosti skupiny st.“ Nelze si snad ani představiti větší zmatek, než jaký tu Moravec působí svými zbytečnými dodatky. Jak si máme na př. srovnat požadavek „míti na zřeteli aspoň pravděpodobný původ“ se skutečností, že „nevíme, z čeho souhlásková skupina vznikla“? Co jsou to ty „zákony libozvuku nebo estetiky“, kterými se má dělení slov řídit? Jak máme poznat, že na př. dělení byst-rý lépe vyhovuje „zákonům libozvuku nebo estetiky“ než dělení „bys-trý“? Nebo podle čeho pozná průměrný náš inteligent, že má podle „pravděpodobného původu“ neb podle „zákonů libozvuku a estetiky“ dělit Gab-riel, ale Gi-braltar; Ene-ida, ale ge-nea-log; ost-rý, ost-ru-ha, ale ostrů-vek a ostrov (podle M. se nesmí toto slovo dělit!); ro-ze-stla-ti, ale roze-stří-ti atd? Dělit slova musí ovšem i na př. žáčkové obecné školy; jak *jim* má učitel tuto vysokou „vědu“ učinit přístupnou?

Ale to je toliko jedna z nesnází, kterou nám Moravec svou „praktickou“ pomůckou působí. Neméně obtížná je i jeho základní zásada, že „hlavním vodítkem pro dělení slov musí nám býti jejich etymologie (původ)“. To by znamenalo, že ten, kdo chce aspoň trochu obstojně umět děliti slova na slabiky, musí patrně odborně studovat etymologii, tedy čistě speciální obor jazykovědy, přístupný v celém svém rozsahu jen odborníkům; a Moravec žádá dokonce znalost etymologie nejen slov českých, nýbrž i cizích. A přece NŘ. už v VII. roč. (str. 284) napsala: „Učí-li Pravidla, že slovo složené dělíme na tom místě, kde se členové složeniny stýkají, může se to týkati jen složenin jazykovému citu docela jasných, na př. pod-obojí, ú-cta; nikdy bychom nepokládali za hřích, kdyby někdo dělil na př. o-bočí m. ob-očí, ani nemyslíme, že by nedůslednost v takovýchto věcech byla neštěstím. Vždyť původ slova nebývá ani učeným etymologům vždy jasný.‘“ A v NŘ. VIII, 287 se čte: „Je pravda, že základem tohoto slova (katecheta) a slov s ním příbuzných je řec. katéchein, katéchétés atd., to že jsou složeniny slovesa échein a jeho odvozenin s předl. kata, a že by se tedy správně etymologicky mělo děliti kat-echeta. Ale kdo má takové věci věděti? To bychom musili děliti také kat-egorie, pros-odie, exemplář a kdovíco všecko.“ Podobně se vyslovila NŘ. i X, 254: „Je pravda, že se slovo redaktor skládá z předpony red- a z kmene ag- a že je učení lidé dělí podle tohoto složení red-aktor, ale

je také pravda, že k správnému dělení takových slov nelze žádati na každém píšícím člověku, aby znal latinskou (historickou) gramatiku, a proto není neštěstí, dělí-li kdo taková slova podle toho, jak je vyslovuje, tedy re-daktor, re-pu-blika, pe-da-gog atd.“ Všechny tyto vážné a nepochybně správné důvody hodil autor této příručky klidně přes palubu a bez váhání prohlásil etymologickou zásadu za hlavní vodítko při dělení slov. Kdyby byl přestal na tom, že je třeba co možná hleděti k složení slova, t. j. k jeho předponám a příponám, a vůbec kdyby se byl držel výkladu Pravidel a vynechal všechny své zbytečné přídavky, mohla být tato jeho knížka se svým abecedním seznamem pomůckou praktickou. Ale takto udělal z dělení slov na slabiky nepřekonatelnou obtíž, na které se musí ztroskotat i člověk se sebe lepší vůlí psát dobře česky. „U slov cizích se doporučuje dáti přednost dělení podle jejich původu a vůbec pokud možno tak, jak se v onom jazyce dělí, na př. ant-ark-tic-ký, ty-po-graf atd. Výjimku, ovšem pochopitelnou, činí skupina ps, která se v řečtině píše jediným písmenem, ale v češtině se dělí, na př. Kalyp-so, apokalyp-se a p.“ Tak vykládá autor o dělení cizích slov a nic mu nevadí, že tím předpisuje všem příslušníkům našeho národa znalost historické mluvnice řecké a latinské, ba dokonce i znalost způsobu, kterým slabiky dělili staří Řekové a Římané! Ale to ještě není všechno: Moravec dokázal mezi cizími slovy najít ještě zase zvláštní skupinu, s kterou je třeba počínati si docela jinak. Jsou to slova jako adopce, anoda, anonym, redigovati, synagoga atd.; ta by se podle jeho „etymologické“ zásady měla dělit ad-opce, an-oda, an-onym, red-igovati atd., ale autor tu poznamenává: „Ježto se toto dělení neshoduje se zásadami naší řeči a dokonce u některých slov, j. char-akter, red-aktor, syn-agoga, zní podivně, učiníme lépe, když naší přitahovací metodou (!) přitáhneme k první dělené slabice slabiku následující a dělíme adop-ce, ano-da, anor-ganický atd.“ Tu vzniká pro průměrného čtenáře nová záhada: jak má tuto dvojí vrstvu cizích slov rozpoznávat? A ovšem také otázka, nebylo-li by místo těch složitých a vyumělkovaných předpisů lépe, vůbec za vedoucí zásadu prohlásit onu „,metodu přitahovací“; to je totiž methoda velmi dobře známá i žákům obecných škol, zvláště méně úspěšným z nich, a záleží v tom, že nedělíme slovo v slabiky tam, kde nevíme, jak se to dělá.

Ale Moravec ví ještě o mnoha jiných balvanech, které je tu možno nalálet do cesty. Tak na př. předpisuje: „Nikdy nedávejme předložky k, o, s, u, v, z, samostatné A začínající větu nebo *i* na konec řádky. To platí také o samohláskách *o, u* a také

o dvou za sebou jdoucích samohláskách *i, o*." Moravec samovolně rozšiřuje doporučení Pravidel, aby se *neslabičné předložky* nepsaly na konec řádku a je záhadné, proč poznámku o předložkách *k, s, v, z* uvádí dvakrát za sebou, — patrně proto, aby se jeho předpisy zdály ještě složitější.

A další Moravcovy výhrady: číslovku nedělíme od jejího určovacího (!) slova; podle téže zásady (jaké?) prý neodpojujeme titulky (autor si tu plete filmové t i t u l k y a z k r a t k y t i t u l ů dr., inž. a pod.) a také rodná jména (!) od příjmení (autor má na mysli patrně k ř e s t n í jména, neboť r o d n é jméno není nic jiného než příjmení). Dále prý slova začínající samohláskou nemůžeme děliti tak, aby počáteční samohláska zůstala na konci řádky, na př. a-batyše, e-lektrika, u-čitelský atd.; je to prý proti estetice písma. A k tomu se připojuje tento záhadný výrok: „Tato zásada platí i o složeninách, kde samohláska nepřijde na začátek slova"; je prý tedy nesprávné dělení ne-u/žitečný, na-u/čiti, vše-o/becný, po-u/žíti atd., protože již dělení nesložených slov (u-žitečný, u-čitel, o-becný) není správné. Ale zase je prý „od českých slov počínajících neo- (ne-o/byčejný a pod.) nutno odlišovati slova *řecká,* kde počáteční neo je ovšem správné", atd. Dokonce tu autor polemisuje i s prastarou, našimi dědy už dávno zavrženou zásadou „muta cum liquida", která se kdysi při dělení slov dodržovala; Moravec ji teprve dnes zavrhuje, ale především jen tam, „kde by se jí porušovala etymologie (!)".

Za těchto okolností se musí každému čtenáři této Moravcovy knížky zdát jen neobyčejnou troufalostí věta, kterou autor tyto své nešťastné výklady končí: „Účelem toho všeho jest dosáhnouti i v této důležité části mluvnice jednotnosti, která jest stejně důležitá jako jednotnost pravopisná." Jak může mluvit o jednotnosti ten, kdo podvrací autoritu Pravidel, závazných pro každého, a kdo místo obecně uznané normy nabízí a doporučuje své osobní a vyloženě diletantské mínění?

Otakar Moravec-Robur je také autorem velkého díla o českém jazyce, které pod názvem „Správně česky" vydává totéž nakladatelství a které je s velkou reklamou rozšiřováno právě ve vrstvách učitelských. Kdo si přečte jen Moravcův úvod ke spisku o dělení slov, nutně musí být pojat hlubokou nedůvěrou v oprávněnost páně autorovu, poučovat o českém jazyce. Jeho vyjadřovací způsob totiž ukazuje naprosto přesvědčivě, že sám český jazyk dobře nezná, ba že nezná ani běžné mluvnické názvosloví. Na některé věci jsem upozornil vykřičníkem již v citátech vybraných z jeho knížky, na př. že Moravec nezná

rozdílu mezi rodným jménem a křestním jménem, titulem a titulkem atd. Stejnou neznalost základních pojmů mluvnických projevuje i svými výroky o „němých (!) souhláskách b, d, g, k, p, t“, o „spřežce *qu* (zčeštěné [sic!] *kv*), která je hláskou (!) jedinou“ a kterou „bereme za jedinou nedělitelnou hlásku“; autor tu důsledně zaměňuje výrazy písmeno a hláska. Nesprávné je, když Moravec píše „kde nevíme, z čeho souhlásková skupina vznikla“ m. j a k vznikla, neboť jde při tom o složení slovního celku, nikoli o původní kvalitu hlásek. Stylisace Moravcova bývá neobratná, někdy dokonce nesrozumitelná, jak jsem ukázal také už výše. Zde další doklady: „U slov cizích se doporučuje dáti přednost dělení podle jejich původu a vůbec p o k u d m o ž n o t a k, j a k s e v onom jazyce d ě l í“ (věta naprosto nesouvislá, anakolutická). „Jinak je tomu u mnohých domácích slov, kde se *k* setká s *v* a vznikne *kv*, na př. u slov podle tykev“ (m. na př. u podst. jmen ze vzoru *tykev*). „(Slovník), ve k t e r é m se v prvých dvou sešitech shledáváme s dělením, k t e r é silně připomíná zásadu německé řeči o nedělitelnosti skupiny st“ (m. zásadu německého pravopisu), atd.

A ještě připojuji několik dokladů, že autor nezná ani jazyk a pravopis, o němž chce své čtenáře poučovat. Píše na př.: „Neužívám jí (zásady) i u cizích slov především tam, kde by se jí porušovala etymologie“ m. neužívám jí *ani* u cizích slov...“ „Učiníme lépe, když naší přitahovací metodou přitáhneme k první dělené slabice slabiku následující“ m. když *svou* přitahovací metodou přitáhneme atd. Místo „umění, ve kterém se... shledáváme“ by bylo zajisté lépe psáti „umění, v kterém...“ Pravidlo o psaní čárek zůstalo autorovi této jazykové příručky patrně značně nejasné, neboť píše na př.: „Slova, začínající samohláskou a, e, i, o, u a y, nemůžeme děliti tak, aby...“ m. slova začínající... nemůžeme děliti... „Od českých slov, počínajících neo, nutno odlišovati slova řecká“ m. od českých slov počínajících skupinou neo- nutno atd. „V slovech vzatých z jazyků, užívajících spřežkového pravopisu, třeba hleděti, aby...“ m. ...z jazyků užívajících spřežkového pravopisu třeba atd. Připomínám výslovně, že všechny tyto poznámky se vztahují k pouhým dvěma a půl stránkám Moravcova textu.

Jádrem této pomůcky je ovšem abecední seznam slov s naznačeným dělením. Není ani třeba dodávat, že i tento seznam je z velké části bezcenný, neboť nepodává čtenáři návod, jak má dělit správně podle platných a obecně závazných zásad, nýbrž toliko obraz, jak si dělení slov představuje Otakar Moravec-Ro-

bur. A že je to dělení prapodivné, ukázal už náš rozbor jeho všeobecného úvodu.

Při pomůckách tohoto rázu nelze dobře pochopiti dvojí věc: především že se najde vůbec nakladatel, který spis tak zjevně pochybený a neužitečný vydá a obecenstvu (i školám!) doporučuje jako pomůcku zcela spolehlivou, a dále že právě takovéto spisky nacházejí množství čtenářů, ochotných dokonce podrobovat se všem jejich vyumělkovaným kličkám a vymyšleným těžkostem. Doufejme, že aspoň čeští učitelé budou tak kritičtí a poznají nemožnost Moravcových předpisů o dělení slov; jinak by nám musilo být hrozně líto našich dětí, které by na jejich bláhovou důvěřivost doplatily ve škole nejtrpčeji. A z tohoto důvodu právě nejvíc a nejnaléhavěji by se doporučovalo, aby byla na veškeré praktické pomůcky k učení českému jazyku, třebas vycházejí soukromě, uvalena odborná censura. Jinak bude mít u nás diletantismus, šlendriánství a šarlatánství stále vrch nad poctivou snahou skutečných odborníků o pořádek a jednotnost v českém spisovném jazyce a v jeho vyučování.

K. Říha.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Myšlenka, za kterou by se měla postavit celá česká veřejnost.

Lidové noviny ze 27. března 1939 píší:

Stále jsme hledali na našich školách vyučovací předmět, který by se měl stát středem všeho vyučování. V osnovách pro obecné školy je výslovně uvedeno, že vlastivěda je středem všeho vyučování a základem jednotného osnování učiva. Jinde to měla být občanská nauka a výchova, později branná výchova, prvouka, přírodověda atd. Z nich mělo vycházet vyučování v ostatních předmětech. A přece je nepochybné, že středem všeho vyučování a nejdůležitějším předmětem na školách má být (a nyní konečně jistě bude) j a z y k v y u č o v a c í. Podíváme-li se do školských osnov v různých státech, uvidíme, že právě mateřskému jazyku se dává místo nejpřednější. V nynější naší národní situaci vystoupí důležitost dobré — a řekněme přímo: velmi dobré znalosti mateřského jazyka. Bude velkým úkolem školy, aby již v dětech vypěstovala jazykový cit, aby na základech znalosti mateřského jazyka mohla budovat vyšší škola. Nebude již možné, aby vinu za špatnou jazykovou znalost svalovala vyšší škola na nižší a výsledek aby byl žalostný. K tomu je třeba rozmnožit počet hodin věnovaných mateřskému jazyku, vzorných učebnic, hojné četby a jednotného methodického postupu. Třebas jsme pro zachování metho-

dické svobody pro učitele, učiňme v zájmu svého národa výjimku pro vyučovací jazyk. Nejlepší znalci češtiny spolu s výborně způsobilými učiteli češtiny by měli vypracovat vzorné učebnice pro všechny třídy našich škol, abychom v tomto nejdůležitějším úseku své kulturní autonomie měli pevný základ národní svébytnosti. Ryzí jazyk musí být naší kulturní tvrzí. *jpb*

*

Časopis „Hovory o knihách“ otiskuje anketu na otázku, jak má dnes tisk pečovat o českou knihu, a v ní čteme mimo jiné i tato slova jednoho z nejlepších a nejsvědomitějších českých novinářů, šéfredaktora Lidových novin K. Z. Klímy: „Doba chce na knize, aby byla národním svědomím, rozmnožovatelem jeho duchovních statků, strážcem mateřštiny. Je proto nutné, aby český tisk původní knize věnoval dnes zvýšenou pozornost. Nejen v literárních rubrikách deníků a kritických revuí. I jinak. Myslím zejména na pravidelné uveřejňování vhodných ukázek v novinách... Zvýšit pozornost denního tisku k české knize, bedlivě kriticky zkoumat její obsahové i umělecké kvality, stejně jako kvality jejího jazyka, nejen pro jeho básnickou sílu a bohatost, nýbrž i pro jeho čistotu, dokonalost a správnost.“

*

O pomístných jménech obce Dřevčic u Brandýsa nad Labem pojednává v 2. čísle XXV. ročníku Časopisu pro moderní filologii *Václav Polák*. Samo jméno *Dřevčice* (původně v tvaru životném Dřevčici) vzniklo příponou *-ice* (*-ici*) patrně od osobního jména *Dřěvek* (2. pád Dřěvka), tak jako na př. ode jména Litoměr (původně L'utomir) odvozují svůj název Litoměřice, od popa (kněze) Popovice a pod. Přídavné jméno ode jména Dřevčice pak zní *dřevecký;* tak dosud hovoří starší tamější lidé, mladší však říkají již *dřevčický* (sl. Pardubice-pardubský, pardubický, Hodonín-hodonský, hodonínský, Čelákovice-čelákovský, odtud i vlastní jméno osobní Čelakovský, a čelákovický atd.). Pomístná jména jsou jména luk, polí, tratí a pod. končin obyčejně neobydlených. Svůj článek založil V. Polák jednak na materiále dnešním, t. j. na dnešních pomístních názvech, jednak na materiálu archivním z konce XVII. a z počátku XVIII. stol., na t. zv. fasích čili přiznávacích tabelách, z nichž později vznikl tereziánský a josefinský katastr. Pozemky dostávaly v Dřevčicích a v jejich okolí — tak jako jinde — jména na př. podle rázu půdy (*na stráni*), podle porostu (*ve višňovce*), podle nějaké význačné věci (*u křížku*), podle tvaru a velikosti (*na punčoše, na osmi záhonech*), podle majitele (*na panským*) a pod. Jak už je jen z těchto několika příkladů vidět, vyskytují se ve jménech pomístných téměř napořád spojení předložková (předložka a jméno); tak tomu je už od dob nejdávnějších. Z hojného počtu dokladů obsažených v stati V. Poláka uvedeme aspoň ně-

které, zajímavější: *na bělizně,* kdysi *na bílém vrchu* (bělizna = bílá hlína), *u fořta* (fořt tu značí les, ne lesníka), *u valchy* (valcha = mlýn), *v chobotech* (chobot je starý název pro úzký pruh rybníka), *na šibinku* (šibinek nebo šibenka = šibenice), *na šafranici* (šafranice = zelinářská zahrada), *mrchovláčka* (= mrchoviště, mršník), *na paterách* (podle někdejších pěti domků, které jsou dnes už zbořeny), *kráčata* (snad podle toho, že jde o pole krátká), *v pilátě* (stávalo tam stavení, kde bydlil člověk jménem Pilát), *nad Katovicema* (asi podle toho, že tam býval domek kata). Studium pomístních jmen je zajímavé nejen se stanoviska jazykového, nýbrž zejména také po stránce dějepisné, hospodářské i společenské. *S. P.*

DROBNOSTI.

CO VŠECHNO SE U NÁS JEŠTĚ DNES TISKNE. V Týně nad Vltavou vychází časopis „V rodinném zátiší“ (v názvu je slovo *zátiší* psáno dokonce velkým písmenem) a v 3. čísle jeho VI. ročníku čtou čtenáři tuto podivuhodnou poesii jednoho z hlavních redakčních spolupracovníků: „Když na kříži Pán pněl | a pod křížem pláč zněl, | židé a žoldnéři láli, | zástupy kol velké *stáli.* — Když dokonáno řek' | utichl katů vztek; | tu matka Páně vzdechla, ach | *žoldnéřů, židů* pojal strach. — Mrtví vstali z hrobu, | tma jest *v téže dobu* | a v tu chvíli *lidů* hříchy vykoupil beránek tichý.“ To je tedy hrozné, neuvěřitelné čtení; patrně se autor i redakce domnívají, že s těmi „lidů hříchy“ byly jednou pro vždycky vykoupeny také jejich smrtelné hříchy proti českému jazyku. *bč.*

K DISKUSI O DĚLENÍ SLOV. (NŘ. XXIII, 1939, 63 n.). Lze úplně souhlasiti s míněním, že je dělení slov na konci řádků věc značně formální a že by nebylo třeba lpíti při něm na pravidlech zbytečně složitých a těžkých. Hledíme-li toliko k vlastnímu účelu takového dělení slov, t. j. dáti píšícímu možnost, aby nebyl nucen na konci řádky vypisovati celé slovo, když místo už na to nestačí, zdá se nám vskutku, že nezáleží na tom, rozděluje-li se *doj-my, ro-zum, zam-knu, nad-šení* atd. Ale podívejme se na to ještě s jiné stránky!

Zdůrazňuje se dnes velmi často, že je jazyk soustava vyjadřovacích prostředků, a to soustava velmi složitá, vytvořená mnohonásobnými vztahy nejrozmanitějších druhů. Není tedy snad ani třeba dokazovat, že také samo učení jazyku, má-li dosáhnouti cíle, musí býti s o u s t a v n é a hlavně že musí jednak ustavičně míti na zřeteli jazyk jako soustavu, jednak přímo těžiti z této vlastnosti jazyka pro své methody. To znamená, že jedním z e z á k l a d n í c h p o ž a d a v k ů d o b r é h o u č e n í j a z y k u je, aby se neprobíraly jazykové jevy isolovaně (jak to činí bohužel téměř všechny dnešní školní učebnice českého jazyka), nýbrž co možná v úplné souvislosti s jazykovou půdou, z níž onen jev vyrůstá. Není tedy správné učiti pravopisu pro pravopis, nýbrž je třeba pravopisné poučky spojovat

s poučením o tvoření slov, o tvarosloví, o skladbě a pod. a zároveň touto hlubší souvislostí jazykovou ony pravopisné poučky osvětlovat, vykládat a opírat. Výklady o tvarosloví lze téměř vždy spojit s výkladem o významu tvarů v skladbě a ovšem též s poučením pravopisným atd. Bylo by to proti této zcela přirozené a nezbytné zásadě jazykového vyučování, kdybychom doporučovali probírat ve škole dělení slov jako věc docela isolovanou, bez souvislosti s celou jazykovou soustavou. Díváme-li se na dělení slov takto — a je to po mém soudu jediné správné hledisko —, přestává být nauka o dělení slov zbytečnou obtíží a přítěží jazykového vyučování a stává se naopak užitečnou a vydatnou pomůckou k hlubšímu poznání jazyka vůbec, především k poznání českého tvoření slov. Říci, že „o kmenosloví a etymologii se mohu poučit při jiné a vhodnější příležitosti“ (NŘ. XXIII, 64), může tedy jen ten, kdo se spokojuje dosavadním způsobem učení jazyku a učí při výkladech pravopisných *jen* pravopisu, při kmenosloví jen kmenosloví atd., t. j. nehledí vůbec k souvislosti jazykových jevů, k soustavě jazyka. Proto by bylo velká škoda pro učení českému jazyku, kdyby se dosavadní způsob rozdělovati slova na slabiky co možná podle jejich původu (t. j. podle jejich stavby, struktury) opouštěl nadobro.

Pravda ovšem je, že jsou dnešní pravidla o rozdělování slov zbytečně složitá a že by bylo docela dobře možné podstatně je zjednodušit, a to bez újmy přesnosti. Týká se to hlavně poslední části výkladu o dělení slabik, který podávají Pravidla českého pravopisu v 13. kap.: nepoznáváme-li, jak souhlásková skupina v slově vznikla, „přirážíme někdy celou skupinu souhláskovou k slabice následující, někdy ji dělíme“. Této zásadě Pravidel a hlavně jejímu účelu arci může dobře vyhovět jen ten, kdo je důkladně obeznámen s českou etymologií. Protože však nelze od lidí užívajících českého jazyka žádat obecně, aby znali i původ slov jako *pitvořiti se, žehrati, bublati, hvízdati, sestra* a pod., nelze ani trvati na tom, aby takováto slova při dělení na slabiky posuzovali rozdílně. Právě v těchto nejobtížnějších případech je třeba zavésti jeden společný způsob dělení slabik, a to způsob co možná pohodlný, ale zároveň také co možná vyhovující českému skladu slov. Jestliže se pravidla o dělení slov na slabiky zjednoduší v této věci, nebude zapotřebí už celé složité nauky, v níž se dělení slov zvrhlo v některých „praktických“ pomůckách,*) nýbrž postačí poučení tak prosté, že je může snadno pochopit i průměrný žák obecné školy. A co hlavního: zůstane při tom podle možnosti zachována i ona výhoda dělení slov, o které jsme mluvili výše, t. j. že je dělení slov prostředkem k poznávání skladu a tvoření českých slov.

Předkládám proto k diskusi tento návrh, jak by bylo možno způsobem co možná hospodárným řešiti problém dělení slov v češtině a při tom vytěžiti z něho co možná největší prospěch pro učení českému jazyku vůbec.

---

*) Zprávu o jedné z nich viz v tomto čísle v rubrice „Posudky a zprávy“.

1. Kde není na rozhraní slabik souhláskových skupin, dělíme tak, aby se slabika končila samohláskou, na př. ve-le-bi-ti, při-sa-ha-ti, pri-má-tor, ne-o-pě-to-va-ný, ne-u-vě-do-mě-lý, ne-ú-řa-du-je-me, na-u-či-ti, po-o-de-jí-ti atd. Jen tam, kde poznáváme, že se složení slova s touto zásadou neshoduje, dělíme jinak, t. j. na švu složeniny, na př. ob-orati, roz-orati, od-orati, pod-oddělení, pod-obojí, před-určiti, nad-obyčejný, krom-obyčejný a pod.; také slova roz-uměti, po-roz-uměti, do-roz-uměti se, roz-um, ne-roz-um atd. bude takto děliti tedy ten, kdo si je vědom jejich složení. Totéž platí o cizích slovech tohoto druhu: kdo zná jejich složení, může je děliti podle něho, na př. red-igovati, red-akce, an-organický, atd.; kdo jejich složení nezná, dělí je podle prvního pravidla, na př. re-digovati, re-dakce, a-norganický, sy-nagoga, mo-narchie, pe-dagog, sy-noptický, ho-monymie, a-noda atd.

2. Kde je na rozhraní slabik skupina dvou nebo několika souhlásek, dělíme dvojím různým způsobem:

a) Poznáváme-li, jak ona skupina souhlásek vznikla, dělíme slabiky na švu složení, na př. roz-vrs-tviti, před-prseň, noc-lehár-na, před-se-vzíti, ob-klad, od-vážka, nade-brati, na-dchnouti, ode-mknouti, za-mknouti, při-mknouti, vy-mknouti, vy-jdu, při-jdu, do-jdu, ode-vzdati, po-sled-ní, roz-pro-stříti, u-ctivý, po-ctivý, klam-ný, praž-ský, ven-kov-ský, již-ní, nej-krás-něj-ší, kost-mi, Karl-štejn atd.

b) Nepoznáváme-li, jak ona skupina souhlásek vznikla, dělíme tak, že první souhlásku z ní dáme k slabice předcházejících a ostatní k slabice následující, na př. ses-tra, lás-ka, čes-ký, af-ric-ký, elek-tric-ký, bys-trý, minis-terský, ad-minis-trace, ab-strak-ce, al-tru-is-ta, dob-rý, tres-tati, ob-lek, ob-rátit, kaš-lati, in-stinkt, jeh-ličí, hvěz-dář, Jin-dřich, e-xis-ten-ce, mas-titi, myš-lenka, pras-kati, tyg-řice, proroc-tví, špen-dlík, es-kad-rona, hos-titi, ros-tu, chyt-rý atd.

V těchto zásadách je obsaženo veškeré potřebné poučení o dělení slov na slabiky v češtině. Jak je vidět, dalo by se co nejstručněji vyjádřiti takto:

1. *Poznáváme-li, jak slovo vzniklo, dělíme podle vzniku, t. j. na švu složeniny.*

2. *Nepoznáváme-li, jak slovo vzniklo, dělíme takto:*

a) *není-li na rozhraní slabik souhláskových skupin, končí slabika samohláskou;*

b) *je-li na rozhraní slabik skupina souhlásek, připojujeme první souhlásku k slabice předcházející, všecky ostatní pak k slabice následující.*

V tomto prostém pravidle jsou zachovány všecky didaktické přednosti dosavadního způsobu, ale zároveň se v něm zachovává nezbytná zásada hospodárnosti a ovšem také zásada přirozené pružnosti, neboť nelze na všech příslušnících našeho jazyka žádat, aby stejně dobře znali původ (etymologii) všech českých slov. V dělení slov nebude nikdy lze do-

sáhnouti úplné jednoty; kdo vnikl do stavby a vývoje našeho jazyka hlouběji, poznává lépe složení slov a může častěji děliti slova v slabiky podle jejich původu, kdežto ten, kdo neměl příležitosti k takovému hlubšímu poznání jazyka, bude častěji dělit mechanicky (podle našeho pravidla 2b). Z toho plyne dále poučení, že úlohou školy sice je, aby hleděla co možná rozšířit znalosti žáků o složení (a tím zároveň také o tvoření) českých slov, ale že při tom musí škola počítat s rozdílem chápavostí žáků a nesmí určovat průměr této znalosti příliš vysoko, na stupeň v praxi nedosažitelný. Bude ovšem třeba, aby si tuto skutečnost uvědomili i školní inspektoři a zbytečnou přísností nenutili učitele věnovat se při hodinách češtiny především dělení slov a jiným podobným „problémům“ na újmu themat důležitějších. Musíme konečně počítat i s tím, že ani vědomosti učitelů o této stránce jazyka nejsou stejné, a že tedy ani v samých školních výkladech nebude a nemůže být naprostá jednota.

Z „problémů“ dělení slov se tedy takto stane prosté pravidlo každému přístupné. Při tom je v naší úpravě vynechána jen ona poslední část 13. kapitoly Pravidel, na kterou jsem upozornil už výše. Je to zcela nepatrná změna proti oficiální praxi dosavadní, neboť podle mého počítání je nejméně v 90% méně jasných případů výsledek týž, ať už dělíme podle původu, či mechanicky podle pravidla 2b. Těch zbývajících 10% může zajisté i nejpřísnější přívrženec Pravidel lehce oželet.

A na konec ještě malou poznámku o praxi při opravování školních úloh. Rozdělí-li žák v úloze na př. ro-zum, nad-chnouti, doj-deme a pod., učiní učitel dobře, když žáku opravou v sešitě naznačí dělení shodující se se složením těchto slov (ro-z|um, na|d-chnouti atd.), ale ať to nepočítá za chybu (leda když předtím výslovně na takové slovo ve třídě upozorňoval). Postačí, jestliže žákům řekne, aby si takových oprav všímali a učili se z nich. Bystřejší a přičinlivější žáci z toho budou mít zajisté úměrný prospěch a ostatní žáky by bylo stejně zbytečné nutit k provádění něčeho, seč nejsou.

jh.

PLECHÝ, NEPLECHA. K článku „Zvláštnosti z mluvy na Zálesí u Humpolce“ od p. Fr. Koubka (v NŘ. XXII, 224) podotýkám, že se rčení „to je neplecha, dělá jenom samé neplechy, já ho pleše neznám, o tom pleše nic nevím“ a pod. užívalo hojně také v lidové mluvě v mém rodišti Nové Říši (pol. okres Dačice, soud. okres Telč) na jihozápadní Moravě. Říká-li se tak v Nové Říši a v okolí ještě dnes, nevím, protože se nyní, kdy jsem již ztratil drahé rodiče, málokdy dostanu domů. Se zprávou p. Koubkovou se má zkušenost shoduje také v tom, že se slova *plechý* užívá jenom ve rčeních smyslu záporného. Říká se sice také „to tje (= asi) bude zase něco plechého“, ale jak lze snadno poznat, vyslovuje se zde ironická pochybovačnost, nedůvěra.

(po evakuaci Rýmařova) v Olomouci.

Julius Sedlák, pošt. revident v. v.,

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.